

ИВАН НЕНОВ

„САМОКОВСКИЯТ ПРЕПИС НА „ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА“

Размисли и факти

Книгата е посветена на 240-годишнината от извършването на Самоковския препис на „История славянобългарска“

Издателска къща „Зов“, София 2011

НЕОПРАВДАНИ И НЕИСТОРИЧНИ ОПИТИ

„Напълно различна е била преценката на Средновековието за подвига на един светец или отшелник и, нека добавя веднага, именно тази преценка тежи, когато се говори за време на такава дълбока и ведра вяра, каквото е нашият десети век. Всеки опит да се пресъжда другояче делото на ония люде ще бъде напълно неоправдан и дори неисторичен. Людете от онова време могат и трябва да бъдат мерени само с онази мярка, с която сами те са мерили своя живот и своите дела, тъй както и делото на човека от онова време не може да бъде мерено с мярката на средновековните разбирания.“

Тази мисъл на акад. Иван Дуйчев се отнася за разкриване на личността и подвига на св. Иван Рилски, но е напълно приложима и за Паисий Хилендарски. Ако разликата във времето между рилския светец и хилендарския монах е осем века, то силата в християнската вяра е еднаква. Дори когато ни внушава да четем историята, понеже „сами от себе си да се научим не можем, защото кратки са дните на нашия живот на земята“, Паисий, подобно на рилския светец, изповядва: „Но кой ще постигне ума господен или кой ще последва неговите съвети, за да възстанови пак и събере разпръснатите и изцери съкрушените? Това знае само Бог със своите свети присъди.“

Нашите историци и паисиеведи успяха да внушат на народа, че Паисий е обикалял от селище на селище. „Написаното трябва с апостолска енергия да се пропагандира, да се пръсне като искри сред тъмната нощ на робията... С това съзнание за ролята и значението на своята изстрадано написана българска история Паисий Хилендарски тръгва по родната земя да провери силата на словото си. Проповедта му е ставала предимно сред „простите „орачи, копачи, овчари и занаятчи““, защото те не са заразени от „чужди обичаи“. Навсякъде той дири грамотни българи, които да вдъхнови с пламъка на родолюбиво дело. Така благодарение на енергичната дейност на Паисий за разпространяване на съчиненията му, благодарение на горещата поддръжка на други български книжовници през XVIII и XIX в. и най-вече благодарение на пламенното съдържание на „История славянобългарска“ тя става широко разпространена книга, обикната от народа“.

Подобно тълкуване е лесно за възприемане, но то не е мерено „с онази мярка“ от времето на Паисий. Може ли е Паисий свободно да носи и разпространява своята история в онези години!

Носенето на Историята и разпространяването ѝ е криело много неизвестности. Това, че написването на „История славянобългарска“ изпреварва с няколко десетилетия разцветата на кърджалийските набези и зулумства, ни най-малко не означава, че движението по пътищата на империята е било спокойно. Реална картина на онова време описва в „Дневник на едно пътуване“ Руджер Божкович – учен от европейска величина, преминал през поробената българска земя в годината на написването на „История славянобългарска“ – 1762. При това той е пътувал с английския посланик и с неговото семейство. В дневника, където записките са се водили ежедневно, има описани много случки при пътуването, при които обикновен българин не би оцелял. Да не говорим за беззащитен монах. При

това пътуването от Цариград до пресичането на Дунава е траело повече от месец. Можел ли е Паисий „да си позволи“ години наред да пътува из поробеното отечество и „да дири грамотни българи“!

„Езикът на страната е диалект на славянския и понеже езикът на Рагуза (Дубровник), моята родина, е такъв, аз можах да бъда разбран до известна степен и да схващам част от това, което се говореше... Свещеникът отслужваше литургията си на гръцки, но неговото невежество, както и невежеството на енорияшите му беше невероятно. Те не знаеха нищо друго от своята религия освен дните за пост и празниците... те не знаеха нито „Отче наш“, нито веруюто и изобщо не познаваха основните тайнства на религията. Казаха ми, че техният свещеник никога не е поучавал нито възрастните, нито децата, а всеки баща е натоварен да се занимава с обучението на своите деца.“

Ако Паисий е бил проповедник сред простите „орачи, копачи, овчари и занаятчи“, за които е било предназначено произведението му, то същите тези хора е трябвало да бъдат неговата аудитория, пред която той ще е ораторът. Единственото място, където българите е можело да се съберат, е било църквата. Но кой свещеник в православната църква държи проповед! А нали в онова време „службата“ се е водила... на гръцки.

Как ли е щял да бъде посрещан хилендарският монах и от ония „неразумни и юроде“, тези, които са се срамували от своя род и език!

Свободното разпространяване на Паисиевата история е щяло да срещне съпротива от самата турска власт. Нима е можело свободно да се носи, чете, тълкува книга, в която пише: „Хората от онова време имали голяма тъга и жалост под турска власт. Избирали черквите, които били хубави, и ги обръщали в джамии; така отнемали църковните и манастирските места от християните: и големи къщи, и ниви, и лозя, и хубави места, каквото пожелали, грабели. Убивали първите и предани християни и им ограбвали имота.“ И по-нататък – изводът му на съвременник: „Но в сегашното време окаяните пак нямат никаква правда, нито съд.“

Непознаването на българската история от народа ѝ е било чудесна предпоставка гърците (фанариотите) да налагат гръцкия език чрез християнската вяра. Унищожаването на българските книги – печатни и ръкописни, по църквите и манастирите не е било епизодично. И ако Паисий е влизал в словесен двубой с фанариотите на Атон, което е едно от предизвикателствата да напише славянобългарската история, то, когато тя се е появила, макар и в ръкопис, несъмнено е щяла да има същата участ – да бъде унищожена. Ако историята се е разпространявала свободно и явно, никаква ли реакция от страна на гръцкото духовенство е нямало да има от написаното в нея! Още с падането на България под турска власт „цариградската патриаршия с турска помощ и насилие отново завладели търновската патриаршия под своя власт и за пакост и поради злобата, която имали към българите, още от началото не назначават на българските епископи от български род, но все от гръцки род. И не се грижат никак за българските училища и учение, но обръщат всичко на гръцки език... Тая вина на българите произхожда от гръцката духовна власт“, пише Паисий.

Нима не е знаел хилендарският монах какво е отношението към монасите и от самите църковни служители, сред които също е имало „неразумни и юроде“.

Още Презвитер Козма (X в.) в „Беседа против богомилите“ пише: „Мнозина пък от онези, които отиват в манастир, като не могат да понесат тамошните моления и трудове, избягват и се връщат като псета на своя бълвоч. Други пък, като изпаднат в отчаяние, прегрешават по-тежко и от това. Те се скитат без място, от град на град, като ядат напразно чуждия хляб...“

Друг църковен служител, дамастинарът поп Тодор Врачански, съвременник на Паисий, е още по-саркастичен в „За пороците на монасите“: „О, горе вам, капоносци, на тия наши времена тъкмо раси или капи иночъско одяение имаме. Яко неплодна дресеса ни в коя потреба не са, тъкмо на огън изгорети. О, безумни, диви иноци, каку не помишляете вашу погибел?“

Далеч съм от мисълта, че към тая категория монаси, обругани от Презвитер Козма и поп Тодор Врачански, ще трябва да отнесем и Паисий, но той неизбежно е бил потърпевш от подобно отношение, защото е бил непознат и никой не е знаел за неговата мисия.

Към тези обективни трудности, пречили на пътуването на Паисий, е възможно да са съществували и чисто лични, за които той пише в историята си: „...призрех свое главоболие, яко за много време страдах, такою и утробою болех.“

ПАИСИЙ – ТАСКИДИОТ. ЗАЩО?

Защо превърнахме Паисий в таксидиот (пътуващ монах)? За да „носи историята“. Да води поклонници! Подобни тълкувания не са ли в противоречие с онова, което ни е оставил написано в неговата история! „... събра и нареди Паисий йеромонах...“ Йеромонахът е монах със сан на свещеник. И не ли точно тази свещеническа длъжност го е държала в манастира за ежедневните служби! Нека не забравяме, че когато Паисий е писал „История славянобългарска“, игумен на Хилендар е бил Лаврентий – негов роден брат от една майка. Би ли си позволил родният брат, игуменът, който „разпределя“ длъжностите на монасите в обителта, да го изпрати на всякакви опасности в Турско! И то по време, когато „Хилендар даваше данък на турците три хиляди гроша и беше задлъжнял 27 хиляди гроша“. От тези данни явно личи, че неплатеният данък е натрупан през изминалите се девет години. Десет години Хилендар е бил във финансов „колапс“. През две от тях („Затова положих много труд за две години да събирам по малко от много истории; в Немска земя повече с това намерение ходих...“ четем в „История славянобългарска“) Паисий е напуснал Атон.

Той е ту в „София, Пловдив, Златица, Ловеч, Пирот, Котел, Самоков. Кондиките дори го изпращат през 1770-1780 г. в Йерусалим, откъдето той се връща хаджия. Не бихме могли да твърдим, че навсякъде, където се споменава името Паисий, се касае за историка и писателя – това име се среща твърде често сред атонските монаси. Дали Паисий действително е обикалял страната като манастирски пратеник и е водил поклонници, разнасял е своята история – това показват нейните преписи. Първите преписи са били направени от личния Паисиев екземпляр, както това отбелязва Софроний“.

На подобни твърдения са им били нужни няколко въпроса, за да се самоотрекат. Ако приемем 1773 година за година на смъртта на Паисий, защо тогава трябва посмъртно да го правим хаджия? Софроний отбелязва, че неговият препис е направен от „личния Паисиев екземпляр“, както и поп Алексо. Кой друг преписвач е отбелязал нещо подобно? Тогава къде Паисий обикаля? „Разнасял е своята история“ – не му ли е приписана куриерска длъжност? А в едно импровизирано предание – кралевдолското – Паисий е представен дори като... майстор на чешми!

Според Матей Матейч Паисий е пътувал из България още преди да посети Котел (1762г.) т.е. през 1755 и 1760 година. След извършването на преписа на „История славянобългарска“ – през 1766 и 1770 г. (в Куч). Бил е в Солун през 1772 г.

От 1755 г. до годината на посещението му в Солун – 1772, са изминали 17 години. Пет излизания за 17 години. Възможно е тези излизания да са на автора на „История славянобългарска“, макар че монаси с името Паисий е имало мнозина. Ако се доверим на статистиката от 1901/1902 г., тя показва, на Атон 7532 монаси, но според гръцките историци Каролидис и Вафиде тая цифра не била точна. Те твърдят, че броят на монасите през това време тук е към 10 000... Близки до тези данни изнася и Й. Иванов през 1912 г. Според него Атон е имал 10200 обитатели.

В пъти да е бил по-малък броят на монасите на Атон по времето на Паисий от времето на изнесените по-горе данни, пак монасите са били хиляди. И само един ли е носил името Паисий!

„Преписуите историци сию и платите нека вам препишат, кои умеют писати, и имейте ю да се не погуби!“

Още когато „История славянобългарска“ е писана в манастирската килия, авторът е знаел, че тя трябва да се разпространява ръкописно. Завършвайки творението си, той е написал и своето послание за пътя, който трябва да извърви, и начина, по който трябва да стигне по предназначението си. „Преписуите историци сую и платите нека вам препишат, кои умеют писати, и имейте ю да се не погуби!“ Не е ли предчувствие „имейте ю да се не погуби“, че историята няма да има възможността да

бъде размножена в хиляди екземпляри! Нима не е знаел Паисий, че са малцина тези, „кои умеют писати“! И как е трябвало до ги търси из поробеното си отечество!

Над 50 са преписите на „История славянобългарска“. Но само два от тях са извършени непосредствено от неговия ръкопис. Всички останали са направени по тях. След като не са имали пряк контакт с автора на „История славянобългарска“, преписвачите не са отбелязвали биографичните му данни, писали са, че написаното е от „някой си Паисий“, или въобще са изпусkali името му.

В съзнанието на българите отдавна е внушено, че единствен, който дава сведения за среща с Паисий, е поп Стойко Владиславов от Котел, бъдещият Софроний Врачански.

Ето становището на Боню Ангелов и цитат от книгата му „В зората на българската възрожденска литература“: „Преди всичко важен е фактът, че никой от многобройните книжовници, съвременници на Паисий, нищо не говори за него, не отбелязва името му. Единствен поп Стойко от Котел, бъдещият пръв български епископ във Враца, прави изключение. Както е известно, през 1765г. той преписва историята на Паисий, занесена лично от последния в будното българско селище Котел. В останената по този повод бележка поп Стойко покрай другото изнася и следната подробност: „Сии историю принеси я Паисия йеромонах от Света гора Афонска и преписахми я у село Котил...“ Преписът е завършен на 29 януари 1765 г. Следователно Паисий към края на 1764 г. пристигнал в Котел, дето останал известно време, докато бъде преписано съчинението му. Софроний изтъква, че Паисий донесъл (принеси) историята, че той е йеромонах от Света гора, че самият Софроний преписал историята по разнасяния от Паисий екземпляр. Жалко е, че той не изнася никакви други подробности за срещата си с Паисий. Макар и крайно лаконични, тези вести все пак са извънредно ценни и важни. Такава стойност имат те, понеже са единствените (засега поне) преки свидетелства за Паисий, казани от негов съвременник. Всички споменавания на Паисий от по-късно време нямат такъв личен елемент, а имат книжовен характер – вървят от един препис на „История славянобългарска“ в друг препис. Важно обстоятелство е, че и самият поп Стойко в своя втори препис на историята от 1781 г. вече изпуска всички онези изрази, свидетелстващи за пряк досег с автора на историята. Сега поп Стайко постъпва като останалите преписвачи на „История славянобългарска“ – бележката е съвсем обективистична: „Исписах сию историйцу аз многогрешний Стойку иерей на село Котел, исписанную и избранную Паисием йеромонахом хиландарским...“

И така 1765 година е първата и последната засега свидетелствана вест, в която пряко се говори за Паисий като за жив човек, който разнася из страната своето съчинение, за да буди народната сваят. В другите преписи на „История славянобългарска“, макар и близки по време до първия Софрониев препис от 1765г., няма такива вести. Така е например в Самоковския препис от поп Алекси Велкович Попович (1771г.), в Никифоровия препис (1772г.), в Кованлъшкия препис (1783г.), в Еленския препис (1784г.).

Както е видно от цитирания текст, единствената му задача е да се внуши на читателя, че само Софроний Врачански е имал пряк контакт с Паисий Хиландарски. Максимата една лъжа да бъде повторена хиляда пъти, за да се приеме за истина, е приложена.

Но и Боню Ангелов, както и останалите привърженици на тезата, че родното място на Паисий е Банско, не е можел „да не се подчини“ на народната мъдрост, че „Когато фактите говорят, и боговете мълчат“, продължава: „Заслужава да се подчертае, че някои думи на поп Алекси Велкович може да се схванат като свидетелство за лично познаване на Паисий и за непосредствено преписване от негов (не неговия – И. Н.) ръкопис. Като казва, че книгата на Паисий е събрана от различни съчинения и истории, поп Алекси пише: „И по его уреждению, якоже обретох, тако и написах.“ Особено показателно е тук личното местоимение его. От бележката на поп Алекси излиза, че Паисий е посетил своя роден край – Самоковска епархия, прекарал известно време в Самоков. През време на неговия престой поп Алекси преписал „История славянобългарска“ през 1771 г.“

Ти, читателю, усети ли „тънкия намек“, както се изразяваме с уличния жаргон, че „Паисий е посетил своя роден край – Самоковска епархия“, едва ли не между другото, защото акцентът пада върху епархията като територия; „прекарал известно време в Самоков“ и т.н.

Не се ли е породил в Боню Ангелов въпросът защо Паисий е посетил именно Самоков (с. Доспей, където е роден и живял поп Алекси), а не е посетил в Самоковска епархия например Банско!

Количеството информация, която ни дават двамата преписвачи – поп Стайко Владиславов от Котел и поп Алекси Попович от Самоков (с. Доспей) също е различно.

Онова, което ни съобщава Самоковският препис на „История славянобългарска“, е повече, но за това ще стане дума по-долу.

Наистина можем да съжаляваме за малкото сведения, които са ни оставили преписвачите на Паисий, но можем ли да ги упрекваме, че не са го сторили!

Доста бърбият в „Житието“ си Софроний Врачански ни е оставил не малко пикантни истории от личния си живот, но за срещата си с Паисий е лаконичен. Не трябва ли да се запитаме, че тази мълчаливост и оскъдната информация не са в резултат на указания на самия Паисий! Нима Паисий не е знаел какъв ефект ще има неговата творба, когато се чете от народ, чието минало („славно и велико“) е изтрито от съзнанието му, и как ще реагират виновниците за изчезването на историческата памет от този народ. Нали сам Паисий пише в Послесловието на историята си: „Така и много пъти сърбите и гърците ни укоряваха, че нямаме своя история...“ Тези „укори“ той ги е получавал лично в Атонските манастири, най-вероятно в спор със самите сръбски и гръцки монаси. И когато неговата история се появява, не е ли тя оръжието, с което българите ще воюват с фанариотите! Нищо чудно да се окаже вярно преданието на старите монаси от Хилендар, че „Паисий е затворен от гърците в Лаврата на св. Атанасий в Света гора и там умрял мъченически“.

А на двамата преписвачи на неговата творба той да е дал своето „уреждению“ да бъдат лаконични за личността му. И да подчертават, че книгата идва от Атон „и кой я усвои или открадне, да е афоресан и проклет от Бога Саваота и от 12 апостоли и от 318 отци и четири евангелисти. И туч и желязо и камик да се ступи, той ни веки“.

ЗАЩО СОФРОНИЙ ВРАЧАНСКИ Е ПЪРВИЯТ ПРЕПИСВАЧ НА „ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА“

Котел е селище, достатъчно отдалечено от Самоковска епархия, а и връзките му със Светогорските манастири не са се отличавали с тези на десетките други селища в поробена България. Коя може да е „причината“ Паисий да се отправи най-напред към Котел? Нека не забравяме, че отдалечеността на балканския градец (тогава село) от Атон е голяма. Пътуването, в по-голямата си част, е било пеш, съпроводено с много трудности и е изисквало много време.

Все пак три години след написването на „История славянобългарска“, Паисий се отправя към 17 години по-младия от него поп Стойко Владиславов, който тогава е 26-годишен.

Знайно е от биографията на Софроний, че той е приел свещеническия сан през 1762 г., годината на завършването на „История славянобългарска“. Някои от изследователите на жизнения и творческия път на Софроний Врачански допускат, че след тази година младият котленски свещеник „скоро се прочува не само с учителските си дарби, но най-вече с умението да преписва български книги, с голямо изкуство да ги украсява и подвързва. Тази слава на младия котленски свещеник достига до Паисий Хилендарски и той посещава Котел през 1765 г.“

Подобно твърдение не може да бъде убедително, защото самият Софроний го опровергава. След ръкополагането му за свещеник той е бил в немилост. „Ала аз – пише в житието си Софроний, – като знаех малко да чета, другите свещеници ме ненавиждаха, защото всички по онова време бяха орачи, а от безумната моя младост не исках да им се покорявам, като бяха прости и неучени. А те ме ненавиждаха (клеветяха) пред архиерея и колко пъти той ме аргосва (отстранява за известно време) и ме ненавиждаше...“

Такъв е Софроний до преписването на „История славянобългарска“ – знае малко да чете и е ненавиждан от останалите свещеници заради „безумната младост“. Той все още не е станал книжовник; все още няма оня авторитет и самочувствие, които ще дойдат далеч по-късно във времето.

Как, с какво и по какъв начин е станал тогава толкова „прочут“ при липсата на каквато и да е комуникация; при ежедневие, изпълнено със страх за физическото оцеляване?

Едва през 1775 година, след като е пребивавал шест месеца в българските светогорски манастири, и то посрещнат вероятно от стари познайници, Стойко Владиславов, бъдещият Софроний Врачански, ще пише после в житието си: „И като си дойдох оттамф (от Света гора) – учех децата на книжно учение и добре поминувах.“

Намирането на писмен документ от времето на Паисий и Софроний е находка с изключително значение. Такава е находката на Аг. Орманджиян „Арменски документ за Софроний Врачански от 1775 година“, публикуван в „Известия на народната библиотека „Кирил и Методий“ том /VOI/ XVIII /24/ 1983 г. Аг. Орманджиян, който за кратко време е работел в архива и книгохранилището на венецианската мъхитаритска конгрегация (Арменски клон на римокатолическата църква), публикува част от писмото на мъхитаритския вартaped (архимандрит) Микаел Себастици от 15 март 1775г., изпратено от Белград. Откривателят на писмото констатира, че „писмата на мъхитаритските вартapedи и мисионери се отличават с изключителна описателност. В тях те така увлекателно разказват за чутото и видяното, така описват срещите си в градовете и селата, които посещават, че твърде често писмата им придобиват характер на пътепис или очерк. Тъкмо от тази „изключителна описателност“ сега научаваме много неизвестни неща за Стойко Владиславов и Паисиевия брат Лаврентий.

Ще избегнем тук прелюбопитните подробности, с които Микаел Себастици описва завръщането си от Атонските манастири „заедно със „Стойко Владисла от село Котла, което е в Румелия и високо в планината Балкан“, а ще се спрем на онези моменти от писмото, от които личи, че Стойко Владиславов

е бил посрещнат „бащински“ от Паисиевия брат Лаврентий; предоставя му се „да се рови в книгите на Лаврентиос“; да си тръгне „с дисаги, пълни с книги“ и пр.

Младият котленски свещеник прави изключително добро впечатление на по-възрастния си арменски събеседник: „Четири дни двамата спорехме на най-различни религиозни теми... Трябва да ви призная, братя, че този български свещеник ме учуди със задълбочените си познания по история на Византия, на Турция, на Влахия.

Знанията, които показва Стойко Владиславов пред арменския духовник, наистина говорят за интелектуалното му израстване, но това е десет години след като е преписал Паисиевата история. М. Себастаци остава с впечатление, че за Стойко Владиславов това е „първото голямо пътешествие извън пределите на родината му“. От „Житието“ на Софроний знаем, че още преди хиротонисването му за свещеник, едва седемнайсетгодишен, той е ходил в Цариград, за да събере дълговете на починалия си чичо. Знаем още, че Стойко Владиславов е бил в Света гора и през 1770 година. За тези свои пътувания, вероятно заради тяхната краткост, той не е казал нищо.

Основание, че е правил и други посещения до Светогорските манастири, ни дава един израз от писмото, от което личи, че „Стойко Владисла“ много добре познава пътищата и пътеките до Атон. „Оставаха ни десет часа път до големия търговски град (Солун). Моят съпътник предложи да не вървим по прави път, а да меним пряко през планината, та да не ни срещнат разбойници...“

Ако това пътуване е било първото на котленския свещеник, как той ще предложи да търсят скритите пътеки през планината? Дори не с едно отиване и връщане до Атон могат да се запомнят тези пътеки. Тази увереност на Стойко Владиславов е в резултат на предишни минавания и на добро познаване на пътеките до Атон. А „бащинското“ посрещане и изпращане на Софроний от проигумена Лаврентий! Това, че е напълнил с книги дисагите на котленския свещеник и го е изпратил като много близък, говори също за не едно и не за първо посещение на Стойко Владиславов в Света гора.

Кога и как са се срещали за първи път Паисий и Софроний? В писмото на М. Себастаци не се споменава името на Паисий. Но и по-късно в своето „Житие“ Софроний не споменава за срещата си с Паисий. И най-вероятно тази среща между първите ни възрожденци е станала в годината на завършването на Паисиевата история – 1762. Тогава Стойко Владиславов е 23-годишен. На първи септември същата година е ръкоположен за свещеник и е направил първото си пътуване до Света гора. Виждайки неговата любознателност и ученолюбивост, Паисий му е обещал, че той ще бъде първият преписвач на „История славянобългарска“. Но това става три години след написването ѝ. Явно Паисий не е можел да напусне Света гора когато пожелае, а и пътуването е било изпълнено с трудности, несравними с днешните.

САМО ДВА ПРЕПИСА ОТ РЪКАТА НА ПАИСИЙ

Ако хронологично проследим следващите преписи на Паисиевата история в Източна България, нито един от тях след Софрониевия не е направен по оригинала на Паисий. Вторият Котленски препис е извършен през 1781 г., т.е. 16 години след първия отново от „многогрешний Стойку иерей на село Котел, без вече преписвачът пак да съобщи „сй историю принеси а Паисия...“

При Жеравненския препис преписвачът йеромонах Макарий е още по-лаконичен: „Аз, Макарие йеромонах хилендарски, прочитам ето историю и разумех, что писано в нея, и вие потрудите са, братия да я почитети да ви буди на ползу, болгаром похвала, а на пакост преком... 1772 мая 18 ден.“

Както е видно, нито дума за автора на „Славянобългарска история“, показателно, че преписът е направен без присъствието на Паисий.

До същия извод можем да стигнем и при Еленския препис, извършен от Дойно Граматик през 1784 г., макар че преписвачът ни съобщава, че е „изписал сию историцу“ собраном и изображенном трудом и иждивением Паисием йеромонахом Хилендарским, от епархия Самоковская“.

Каквито и следи да търсим от присъствието на Паисий или от среща с него след Софрониевия препис в Източна България, ние няма да открием, защото преписвачите не са оставили.

Девет години след написването на „История славянобългарска“ е направен нейният втори препис, останал с името Самоковски препис, чийто оригинал сега се съхранява в Църковния историко-археологически музей в София.

„Изволением отца, с поспешением сина и совершением светого духа, иже от небиия в битие приведийвсаческая, и аз, смерени и грешни Алексей иерей Велкович Попович, господу поспешествующу ми, списах сию Историю славеноболгарскою в славной земли Македонстей, в граде и отечествии моем, нарицаем Самоков, при преосвещенейшаго митрополита господина кир Неофита в лето 1771, индикт 4.

Собранною от различных книг и историй Паисием иеромонахом. И по его уреждению якоже обретох, тако и написах. Тогда бе мне лет 28. И от многое желание, що имеях, потрудих ся и преписах ю да ю имеем. Понеже многажди видех како укарают нас сербие и греци, защо не имеем своя история заедно совокуплена за цари болгарски и светих, що били прежде царствовали и светили ся от них, тога ради желанием возжелах по своего рода болгарского и преписах ю да се не изгубит.

Ви же, отци и братия, кои чатите или желаете преписати, аще что обрещете погрешно, благословите, а не клените.“

Поп Алексо – така са го запомнили потомците и съселяните му, е бил 28-годишен, както той сам съобщава, а Паисий тогава е на 48 години. Поп Алексо е роден и живял в самоковското село Доспей. Бил е свещеник в Самоков и в родното си село, където една от одаите на родната си къща е приспособил за църква, тъй като „трите църкви в селото са били разрушени при падането на България под Турско.“

„... в граде и отечествии моем, нарицаем Самоков...“ Така се е представил в приписката в края на ръкописа поп Алексо. Нищо учудващо и невероятно няма в това, че е нарекъл Самоков „отечествии моем“. Самоков е центърът на епархията, известен е в цялата Турска империя заради железодобива си, а село Доспей е много близо до града, при това според изследователите на миналото на Самоков и околността му е „с хилядо години по-старо от града“. Землището му и днес граничи със самия град. Традицията населението в селата около града да се представя за самоковци, се спазва и до днес.

Този спомен за родното място на поп Алексо е записан и от историка на Самоков Христо Семерджиев – по баща банскалия. През 1912 г. по повод 150-годишнината от написването на „История славянобългарска“ Семерджиев помества статия във в. „Ден“, под заглавие „Родното място на Отца Паисия“, където, наред с убедителните му аргументи, че Паисий е роден в с. Доспей (тогава все още

версията, че Паисий е роден в Банско, не се е появила и банскалията по бащина линия, историк, е нямало как да знае за нея), пише: „В населението на село Доспей съществува предание, че некой си калугер доспеец дошел някога в селото им, говорил им, говорил за българското царство, оставил и една ръкописна книга на техния поп Алексо. Тази книга се пазела като светиня в семейството, но после внукът на попа я предал за малко време на един самоковец учител, който, я вече и не върнал...“

За голямо съжаление, но явно тенденциозно и преднамерено Й. Иванов и последователите му, когато се аргументират с многото предания от селища, претендиращи да са родното място на Паисий и „както в древността за родното място на Омир са се препирали седем града, тъй днес села и градове се надпреварват да си присвоят Паисия“, не цитират цялото предание от с. Доспей, а само „според третото предание Паисий бил роден в самоковското село Доспей“. Нищо повече. Следва констатацията, „че със същата лековерност се отличават и твърденията, че той произхожда от“, и се изброяват имената на други селища, претендиращи за родно място. Единствената цел е да се насочи вниманието към Банско, позовавайки се на „донесената“ от М. Ковачев приписка, взета от Хилендарската кондика, която публикува Й. Иванов във в. „Зора“, бр. 5591, 15.II.1938 г., под заглавие: „Родното място на Отца Паисия се установява. Край на един продължителен спор“. Но, както казва народната мъдрост „Шило в торба не стои“. Сега със сигурност знаем от факсимилното издание на кондиката, че такава „приписка“ в Хилендарската кондика няма.

За съдбата на поп Алексовия препис на „История славянобългарска“ разказва и внукът на поп Алексо – Лазо Кръстев. (Кръстьо се е казвал синът на поп Алексо, който също е бил свещеник в с. Доспей.)

В книгата си „Как щяхме да повалим Турската империя“ (спомени, писани по случай 50 години от смъртта на Васил Левски) Христо Марков, който е разговарял с Лазо поп Кръстев (Лазо Кръстев е доживял Освобождението), а на описаните в книжката случки е бил свидетел, пише: „Относно злободневните политически въпроси, които той (Л. К.) туряше на втори план и при все това често повтаряше: „Турците, откъдето са дошли, там ще си отидат, тяхното е до усиление. Усилиха ли се, то ще паднат. Това го има у писанието – най-напред у премудростите Соломонови, у апокалипсиса, у Славеноболгарската история, написана от нашия хилендарски светец, що е станал „невидим у Горублене“... Тук, щом дойдеше старецът до Славеноболгарската история, скърцаше със зъби, стискаше юмрук и изсипе куп хули против даскал Главе, който взел книгата уж да я чете, пък я заложил у некая кръчма у Самоков.“

В записаните и цитирани спомени няма никакво съмнение, защото налице е извършеният препис на „История славянобългарска“. Не можем да се съмняваме и в постъпката на даскал Главе, че е заложил книгата в кръчма, защото самата тази книга е вторият препис на Паисиевата история.

А кой е „даскал Главе“? Това е третият син на Хаджи Яким (Иоаким) Кърчовски. Казвал се е Иван, но в Доспейса го наричали Главе, заради това, че е бил с по-голяма глава. „Заселил се е в с. Доспей, където е бил учител, псалт и шивач.“

Неизбежно възниква въпросът: Защо от хилядите български селца, махали и градове Паисий е избрал и дошъл в с. Доспей, за да предостави да бъде преписана историята му от селския свещеник? Само двама ли грамотни свещеници е имало тогава в поробеното отечество? Дори и запознанството между Паисий и поп Алексо да не е станало по предполагаемия и описан по-горе начин, няма логично обяснение, че Паисий случайно е открил самоковския и доспейски свещеник. Може да се изкаже предположението, че и поп Алексо е посетил Светогорските манастири и запознанството между него и Паисий е станало там. Срещу такава прибързана констатация ще се изправи преданието, че село Доспей е родно място на Паисий Хилендарски. Предание – единствено до 1912 г. Предание, което никой не е оспорвал. Можем ли да обвиним К. Иречек в пристрастие към тезата, че Паисий е роден в „околностите на Самоков“? В неговата „История на българите“ от 1876 г., разказвайки преданието за битката на цар Иван Шишман край Самоков, Иречек пише: „Нека добавим още, че и самият Царственик, съставен в 1762 г. от българския патриот Паисий, родом из околностите на Самоков, въз основа на оскъдни

документи, но на богати предания, се споменува за същото това сражение. В Царственика четем, че докато траяла обсадата на Търново, цар Шишман се промъкнал с болярите и с войска в София, гдето срещнал сподвижниците си от Никопол, Свищов, Плевен и Дръстър. Той скрил съкровището си в един добре защитен с окоп и с вода манастир на р. Искър и се борил с турците още седем години, докато българите успели да убият в Костенец „Узун-Мусулмана“ през време на раздора между Баязидовите синове; разправят, че тогава султан Муса, за да си отмъсти, нападнал Шишмана при Самоков и го убил в боя; синът пък на царя – Владислав – избягал в Бдин при Страцимира.

Това бягство на Шишмановия син съвсем не е измислица. То се потвърждава и от грамотата на крал Сигизмунт, с която той дава като дар на Фружин, сина на покойния Шишмана, българския цар, едно владение в Темешкия комитат (графство) за проявена от него храброст в щастливи и в нещастни походи на маджари срещу турци и срещу други врагове на държавата.“

К. Иречек стига до извода, че „грешка бихме направили, ако приемем, че в тия предания няма никакво историческо съдържание; нали и народните предания имат също свое основание“.

Дори да не се съгласим с К. Иречек, в случая е важно не „историческото съдържание“, а това, че Паисий е знаел това предание и го е преразказал в Царственика си.

Народният поет Иван Вазов стига до същия извод в пътеписа си „Мусала“ – 1901 г.: „Защото преданието за битка на Самоковско поле между последния български цар и Баязида, в която първият е загинал, е познато тука и на децата. В тая мила легенда, която хвърля такова лучезарно обаяние във личността на цар Шишмана, самоковци фанатически и благоговейно вярват и никакви летописци – ни турски, ни руски, ни румънски, ни германски – не могат да ги убедят, че Шишман е хванат роб от Баязида и обезглавен или умрял в тъмница.

Славният Паисий, който е родом от Самоков, в своя Царственик е обезсмъртил тая легенда и унищожава с авторитета си всичките настойчиви твърдения на историците.“

За въздействието на това предание в населението на Самоков и с. Доспей – битката се е водила в полето между двете селища, в „Рудежо“, където е и местността „Цареви кладенци, откъдето като на длан е предпланината на Рила – Доспейският балкан с връх „Цар Иван Шишман“ – говори и записът на Христо Марков от края на XIX в. от внука на поп Алексо – Лазо Кръстев Попов, доживял Освобождението.

От последния ден на битката между цар Иван Шишман и Баязида, не само до времето на Иречек и Вазов, а и до ден днешен тая легенда се знае от „всяко дете“. Източната част на Шишманов връх се нарича Урвич. „И седем години стоял цар Шишман в Средец и покрай Искър. Имал манастир Урвич със силна крепост, наоколо го обграждала вода...“ – пише в историята си Паисий. Точно този манастир „покрай Искър“ разкриха археолозите преди две-три години.

Има ли такава легенда в Банско и в което и да е друго селище, претендиращо да е родно място на Паисий?

Ще цитирам този уникален запис, който е неопровержимо доказателство, че Паисий, „обезсмъртил тая легенда в „История славянобългарска“, я е знаел още от дете, защото е израснал тук.

Спор между българи и турци за гроба на Иван Шишман

(Записал Хр. Марков, разказал дядо Лазо Кръстев, СбНУ, V, стр.180.)

– Каж ми, дядо Лазо, като как се е спасило това, дето цар Иван Шишман тук загинал и бил погребан в нашата планина?

– Ех мар`е, синко, ке се пази, та какво н`еке; сега се поизаборава, а напред стари често приказува за това, за онова. Баща ми поп, па и деда ми поп, сума време живеяли и язе веке наклъцах деведесеттех и шест години, та какво неке да пазат. Ним приказували стари, па они нам, ама с`е запазил ли съм я? Цареви кладенци, Цареви кладенци го викат, там дето царо ни е утепан – цар Йован Шишман. Не иди далек, синко, и турците сами знаея това, ама не износеше им да казват. Па и ние не смеехме некаде да шукнеме нещо за това пред турците. Имаше ед`ен турчин, ама па турчин беше кучето проклето: Макако, Макако го прекарува, а името му беше асал Ибраим ефенди, богат и знатен турчини досат му се ядеше

думата у мездлично. Еднаж, това беше наскору по Севастополското мухрабе, язе бех коджабашия, случи се, че некои овчаре отишле, та разхвърляле с`е каменъете от Шишмановио гроб, а язе нема да знам това. Те ти туку дойдоя двама кошулянье и ме забрая, та на Самоков, заедно сос некои наши пръвенци. Питая ни там:

– Кой е разфрлял каменъете от Касъм ефенди?

– Е, кой е, де! Одека ке го знаеме, като не си го видел, какво да кажеш.

Захвалия ни се там: ние така ке ви правиме, онака ке ви правиме, ако не обадите до една неделя кой е направил това. Па това толко ти биде, ама ние се уплашихме. Почекаме малко, та излезная от мездлично. Макако си ойде, веднага по него току и ние свърнаме у дома му да го молиме да ни не заведат по тая работа. Он ни човеко викна, поседнахме, донесоя ни кафе и длъги чебуци, знаеш, като на селски чорбаджии, хванаме разговор пак за това. Току се изопи оня турчин:

– Абе, айол, не знаете ли вие, дека тоя гроб, що е на вашата планина, ще го викаме ние Касъм ефенди, е на вашио цар Шишман Йован!

– Аир ефенди ние го знаем Касъм ефенди! – като се престорийме божем, като кога нищо не знаеме за това, що казува.

– Какво това да не знаете, хич бива ли така я; нема ли у вашата книга да пише?

– Аир ефенди – па отговорихме ние. – Унашата книга писува...

– Унашата книга писува, дека това е Йован Шишман, вашио цар що е бил, аннадънму!

– Нищо не разбираме за това, ефенди – па му отговорихме ние. Още фногу приказуваме, ама ние с`е се отричайме като св`ети Петар от Исуса, дека нищо не знаеме; и не може другояче асли. Каде кеш, мислиме си, може да ни лови тоя турчин с тия думи.

ОЩЕ ЗА МИНАЛОТО НА С. ДОСПЕЙ

Село Доспей е едно от най-старите селища в Самоковско. Опряно на северните склонове на Лъкатишка Рила, т.нар. Доспейски балкан, то е в най-равната част на полето. Границите на землището му са били на изток по течението на р. Искър, там, където Черни и Бели Искър се вливат – та до самия Самоков.

Още след Освобождението стари хора са разказвали, а местният учител и краевед Христо Марков е записал и публикувал, че селото е с хиляда години по-старо от Самоков.

През 1936 г. Христо Марков издава „Принос към историята на село Доспей“, където разказва случай, че при копаенето основите на къща в началото на миналия век майсторите изкопали гърнета, помислили, че в тях има скрито имане, и ги счупили. Оказало се, че в тях имало пепел и това било „урни“, характерни за тракийски погребения.

В наше време археолозите разкриха край селото, в местността Шишманово кале останки от храмове, от IV-VI в. пр. Хр., където по-късно е имало манастир, разрушен по време на падането на България под турско робство, свързан с последната битка на войските на цар Иван Шишман. За тази легенда разказва и Паисий в своята история.

В далечното минало освен със скотовъдство и земеделие една част от населението се е занимавало с добив на желязна руда и с преработката ѝ в маданите. И днес цялото поле от Доспей до Самоков носи името „Рудеж“ („Рудежо“). Кираджийството също е било развито.

Будно и находчиво е било населението на селото. Когато през 1688 г. великият везир Кюпрюли се настанил край София, доспейци му се оплакали от тежките „даждия“. Написаното стигнало до султана и той изпратил своя заповед. „Като отиде светото ми повеление, да се постъпи според издадената ми за това заповед. Още казаните раи, откак плащат съгласно закона, книгата и Императорската ми заповед десетъка на овцете, пчелите, които имат на ръка, и другите даждия, да се не огнетяват и мъчат сиромасите с искания повече... Написа се на двадесет и петий ден от месец Зюлкаде, през хиляда сто и пета година (1688) в Софийско поле“.

Окуражени от султанската заповед, още същата година доспейци изпращат втора жалба срещу назърите. И на нея получават ферман, който ги защитава.

През 1826 година доспейци прибегват до друга хитрост. Вземат един сноп зелен ечемик и пратеник на селото го занася до Цариград на самия султан, за да го увери, че в Самоковско житата не узряват навреме, та да им се намали данъкът.

Но тази път хитростта им изиграва лоша шега. Султанът пак изпраща своята заповед, явно впечатлен от молбите на селяните. „Да не останеш назад по описаний начин, ако ги огнетяват и мъчат да съобщиш на Блесателната Ми порта. Отсега нататък никога да не оставяте да прави работа против Святий закон и Императорската Ми заповед. Онези, които нямат свързка и намеса в делото, да не оставяш да се бъркат в тази давия. За тази работа още еднаш от сега нататък да правиш да не става нужда да се оплакват и да се изпраща Святата Ми заповед. Тъй да знаеш на Свещенни Ми знак да се доверяваш.“

За да приберат снопите от полето, както и останалата реколта, тя е трябвало да бъде преброена. Събирачите на десетъка не отишли да преброят снопите на доспейци през лятото и те ги прибрали и вършели след Димитровден.

Според преданието, някога селото се казвало Влайчево. Влайчо (владетелят) имал и самоков. Неговият Влайчов самоков дал основата на град Самоков.

Легендата разказва, че името Влайчево е сменено с Доспей, защото Досьо, един от тримата братя – Досьо, Продан и Мальо, се потурчил и станал бей (пей). Продан бил убит, а Мальо загинал в битка, в

защита на Рилския манастир и в негова памет днес един от рилските върхове носи името му – Малъовица.

Ако приемем за достоверна легендата в частта за името на селото, то би трябвало да си остане Дозбей, според фонетичните особености на говора.

Хр. Марков приема, че името идва от съществителното „доспехи“, но по-приемливо е становището, че името идва от старобългарския глагол „доспети“ – доспеион, доспеиши, със значение успе, достигна, стигна, смогна.

Ако селото носеше името от Досьо, станал „бей“, щеше ли самите турци да предпочитат да го записват като село ДОСПИ!

(Село Доспи, от императорските хасове, спадащо към Беркофче. Днешният град Берковица също е бил център на каза в Софийския санджак, но очевидно писарят е допуснал грешка.)

Смяната на името Влайчево с Доспей вероятно е станало по време на седемгодишните боеве между войската на цар Иван Шишман с турския аскер, е по-приемлива, защото турската войска е достигнала, стигнала, смогнала и успяла именно до началото на Рила и не е превзела Рилския манастир. А само до Шишманово кале, останки от което има и днес.

„Стадата на доспейци пасли по тревистите баири над селото, по цяла Лакатишка Рила и отгатык, в пустата долина на Черни Искър, гдето не прониквали студените северни ветрове. Долината била гориста. Но имало и празни, затревени места по-нагоре по реката, гдето сивеели камъните от срутени къщи на забравено поселище. Доспейци обсебили тези поляни. Стадата им били многобройни и лете плъпвали по високите насрещни скатове, минавали и отвъд билото, към голямата седловина на юг от него. Там се срещали с манастирските говеда. Селските пастири и манастирските говедари решили тази седловина да разделя пашата на едните и на другите. А тя била Кобилино бранище!“ Така описва част от миналото на с. Доспей в книгата си „Искровете“ големият познавач на Рила, писателят Асен Христофоров.

„И ОТ МНОГОЕ ЖЕЛАНИЕ, ЩО ИМЕЯХ...“

Откъде и как се е появило това „многое желание“ у преписвача, за да има Паисиевата история! Когато Паисий е завършил своето произведение, Алексо е бил само на 19 години. Откъде е могъл да знае, че някой си монах в Света гора пише история на българите? Нека отново си послужим „с онази мярка, с която сами те са мерили своя живот и своите дела“. При липсата на каквато и да е информация, на каквито и да е комуникативни средства единственото нещо, което може да ни даде яснота за отговора на този въпрос, е наличието на лице, което е имало много близък контакт с Паисий.

Кое е това лице?

В наследниците на Христо Димитров – основоположника на Самоковската зографска школа – от синовете му Димитър и Захарий Зограф и внука му Станислав Доспевски, приел за фамилно име името на родното село на дядо му и баща му с. Доспей, до днешното разклонение в три рода – Зографски, Доспевски и Самоковлиевци, е запазено семейното предание, че на младини Христо Димитров бил заведен в Света гора да се учи на иконопис, от вуйчовците си Лаврентий и Паисий. Особено силно е запечатано в семейното предание, че Паисий е водил племенника си във Виена, за да усвои по-голямо изкуство. Подтикът на Паисий е бил „сбирати по малко от много истории, и у Немска земля повече за то намерение ходих“, а завеждането на юношата Христо е документирано с донесената от него „Ерминия“, която са ползвали и синовете му Димитър и Захарий Зограф.

Една от потомките на Димитър Зограф – Надежда Гидикова, през 70-те години на отминалия вече ХХ век води кореспонденция с проф. Васил Захариев, който е един от защитниците на тезата, че Паисий Хилендарски е роден в с. Доспей и е човекът и ученият, най-сериозно противопоставил се на публикацията на проф. Й. Иванов във в. „Зора“ за „установяването на родното място на Паисий“, в не едно писмо му разказва семейни спомени за Паисий и зографите.

В писмото си от 12.IV.1970 г. (всички писма са с адрес Варна), тя предава спомен, който е чула от баба си. Баба `и е внучка на Димитър Зограф и Християния, оная Християния, която Захарий Зограф обезсмърти във великолепен портрет.

„... когато тя разправяше родови истории, разправи какво дедо Димитър е предал на дедо Захари (един от синовете на Димитър Зограф, б.м.) историята за дедо Христо Димитров Зограф, как е открита дарбата му за иконопиство. Януари, голема службо, служело се Василова литургия, много гости, големо тържество, Христо взема участие. След като се свършило всичко, прибират се у килията. Отец Паисий пише бавно, рисува буквите, историята на българския народ, в това време Христо нещо рисува. Отец Паисий вдига замислено поглед, поглежда към Христо и вижда нарисувани два образа, в които единият е св. Василий, а другият Отец Паисий. И на двамата поставил ореол. Какво рисуваш, уйковото, отговорът бил св. Василий и теб. Но ореол се слага на светиите, на мен нема да слагаш, отговаря Христо, ти си голем, голем светия. От този момент Отец Паисий вижда дарбата на племенника си и се грижи за него още по-усилено...“

Каква мъка и болка има в писмото от 8.VII.1970 г. за съмнението и неразбирането на съкровенията семейни спомени.

„Моите уважения към професорите, които някои са били мои професори, но сега всичко е така подредено, но на места има цепнатина. Всички тези имена са ми познати. След 50 години ще има друго родословие. Йордан Иванов тогава няма да има думи, и аз също. Но не може да си представя някой да ми каже, че дядо ми Захари – син на Димитър Христович Доспевски Зограф, не ми е дядо? Дядо ми Захари да казва, че дядо му Христо Димитров от с. Доспей, не е сестрин син на отец Паисий Хилендарски. И може ли Димитър, син му, да не знае какво е говорил на сина си Захарий? Но, както каза на време моята мила майка, не е нужно света да знае, но внуците и правнуците трябва да знаят. И

това почти сме го направили. Още в самото начало, когато се твърдеше за Отец Паисий излиза „немаме данни, нямаме доказателства“, въобще дигаха рамене, но от рода на Димитър Христович Доспевски Зограф се обадиха. Но това е голяма история, но има нещо, което е непочтено в проф. Йордан Иванов. А сега, тази епоха е много разтегливо всичко. Но за мен мълчанието е най-доброто.“ Н.

Гидикова

С всяко следващо писмо тази потомка на Зографския род е още по-огорчена, защото някой иска да изтрие родовата памет и да служи на „какво диктува политиката“.

Ще си позволя още един цитат от писмата на Надежда Гидикова, където е изразена нейната болка, макар че тя пише на Васил Захариев, „пиша го с чувство на спокойствие, защото е истина.“

2.VIII.1970 г., Варна

„Уважаеми господин Захариев,

...Това, че Христо Димитров Зограф е сестрин син на Отец Паисий Хилендар се знае като истина от първите по линия внуци. Но не мисля да ви отегчавам с този въпрос. Този хаджи Василий (Вълчо) банскалия, нищо общо няма с нашия Отец Паисий Хилендар. В този край Паисовци, Иларионовци, Неофитовци са много, мои ученици имах с тези имена. Интересно е, когато цар Фердинанд беше постоянен гост в Банско у Йонко Вапцаров, баща на Никола Вапцаров, в тяхната къща имаше стая за цар Фердинанд, в която съм влизала и впоследствие станахме сватове, защо тогава банскалии не направиха нужното за Отец Паисий? След като дойде съобщение в България, поколения учехме за Отец Паисий, че е от с. Доспей, учех мои ученици и се е празнувало 100 години юбилей и като представители на рода са били Димитър Христович Доспевски Зограф като род от Отец Паисий. Но това като Ви пиша, пиша го с чувство на спокойствие, защото е истина, че Димитър и Захарий Христович Зографи са роднина на Отец Паисий...“ (Писмата на Н. Гидикова се поместват без езикова намеса.)

Разликата в годините между Христо Димитров – племенника на Паисий Хилендарски, и поп Алексо е 3 години. Когато се е завърнал юношата Христо Димитров от Света гора, неминуемо е разказвал на своите връстници и съселяни за своето пребиваване там и за онова, което пише Паисий. Не се ли е породило това „многостранно желание“ у бъдещия преписвач да има историята още в оня миг, когато е чул, че негов съселянин – монах, я пише в Света гора!

АВТОР И ПРЕПИСВАЧИ РАБОТЯТ ЗАЕДНО

Сбъднало се е желанието на Алексо Велкович Попович да се докосне до „История славянобългарска“ и то донесена му лично от автора `и, девет години след нейното написване, а той да я препише с чудесния си калиграфски почерк, да я чете на съселяните си и на самоковци, където е поп в черквата, и да я завещае на семейството си да я пази.

„И по его уреждению якоже обретох, тако и написах. Тогда бе мне лет 28.“

Разликата в годините между Паисий Хилендарски и поп Алексо е 21. Къде е можел да се отправи един монах, когато е напуснал манастира? Монасите са дали обет пред Бога и са се отказали от светския живот, но и те са хора. И те имат майка, баща, братя, сестри, роднини и близки. И когато са напуснали манастира, не е ли логично да отидат в родното си място! Къде да отидат другаде! Кой ги чака! Кой ще ги посрещне? Кой в ония времена, а и днес би отседнал за няколко месеца в непознато място, при непознати хора. При това монах!

За да се извърши един препис на книга в ония времена, пак трябва да прибегнем до „онази мярка“. Дори набавянето на хартия е можело да стане само от големите търговски центрове – Цариград, Солун, Виена и то когато е имало кираджии, чиито впрегатни животни – биволи или волове – са изминавали 10-15 км. дневно по калните и трудни пътища...

„И по его уреждению...“ – информацията, която ни дава поп Алексо, е неоспорима. Това е станало пред негово, на Паисий, нареждане, наблюдение, указание, можем да разширим значението с – под негова диктовка и под негова редакция. И всичко това неизбежно в негово присъствие. Защото преписът не е буквален, има много промени, изяснени са много изрази, както са отстранени излишни според автора и преписвача сведения. Можел ли е да си позволи това сам преписвачът, ако не е бил под зоркото наблюдение на Паисий! За да направи поправка, за да промени дори една дума, той е трябвало да има по-големи познания от Паисий. А, когато се е извършил преписът – пак ще припомним, – поп Алексо е бил 28-годишен, а Паисий – на 49 години, т.е. на възрастта на неговия баща.

За разлика от останалите преписвачи поп Алексо преписва цялото въведение на Паисий към „История славянобългарская“ „... о народе и о цареи и о светих болгарских... и т.н., както и предисловието „к хощим читати и послушати написания в историцу сию...“, което е още едно доказателство за участието на Паисий в преписа.

Ето някои примери от частта „Събрание историческое о народе болгарстем“. Още в първия абзац изразът „Егда потопил бог при Ной въсего рода человеческого, такмо остал Ноя и три синове его...“ при преписа е: „такмо остал осам души“. Словосъчетанието „осам души“ е взето от третото изречение, за да поясни първия израз, и е всъщност редакторска намеса. По-нататък при „...защо хощет остати славна и незбивена памет его на земли до века“ думата незбивена (незабравима), е изпусната. В „И тако они язици повелением божим...“ е пропуснат изразът, който следва – „како що бил заповедал праведнии Ноя своим синовом“. За да избегне два пъти употребената глаголна форма „беседат“ в едно и също изречение, Паисий я е заменил, а преписвачът е написал първия път „говорат“. Причастната форма „одолели“ е заменена с „надвили“. Тази дума ще я срещнем и по-нататък в текста променена.

В „Тако болгари преишли в то време реку Дунав, населили се пръво покрай Дунав“ е изпуснато „в то време реку“.

При „Тежки народ болгарски и непобедими в бранех“, прилагателното „болгарски“ е пропуснато при преписването и допълнително е написано над реда с по-дребен шрифт, но с почерка на преписвача.

Още много примери могат да бъдат дадени и всички те говорят, че Паисий е бил този, под чието „уреждению“ е извършен преписът.

Нелогично е да допуснем, че Паисий не е бил през цялото време при преписвачите. При това, пак ще повторя, че те са двама, които директно са преписвали от неговото произведение. Носеният от него екземпляр е бил един-единствен. Ако той е разполагал с повече преписи и ги е носил, то тогава не ще е имало нужда от преписване, а от оставяне на готовия препис.

От бележките, оставени по празните листа на поп Алексовия препис, а те не са малко, можем да съдим, че историята е четена от мнозина. Пръв опитал се да посочи някои от тези приписки е историкът на Самоков Христо Семерджиев. Почти всички останали изследователи на преписите на „История славянобългарска“ са ги подминавали. В наше време в труда си „Самоков през Възраждането“ авторът Христо Темелски по-обстойно разглежда някои от тях и стига до извода, че „Най-ранната летописна бележка се отнася за едно от трите нападения над Рилския манастир от разбойнически банди през втората половина на XVIII век. Тя гласи: „Възпоменание тук и от манастира на светия и преподобен отец наш Иван, който се намира в Рилската пустиня; отново се разори от проклетите магьосници, или арнаути. Изгорен беше в годината 1778, месец август, 16 ден.“

Най-многословни са две от приписките – на Косьо чорбаджи Христов – син и на даскал Николае. (Според Хр. Темелски това е Николай Христович Тонджоров, въвел взаимоучителната метода в Самоков.)

Ето и самите приписки в буквален превод:

„Знайно дае всякому в = 1786= даде господ
берекет повасуду плачем ужетва иуврашидба
бе киша даждеве многу танемогоха луге
довръшат таостана много жито невръшено
инежнато остана попланините иязека Косто
чорбаджи христов син беглекчия отсамоков
имах връшидба тадовършах месец декемврия 23 ден“

„Сию историю писуем аз Николаем даскал
даимогу прочитати уписно пред народом
болгарским даразумеиу како имало
цари болгарски идаимамо отсега дати
греком исебром да не смо укорни от того
народи греческаго и сръбскаго нодасме извише
искусни имудри идобродетелни.“

Другите читатели на поп Алексовия препис са по-лаконични. Те са оставили по един израз, подписвали са се или са се опитвали в краснопис или пък са записвали сметки.

Ето някои от тях: „Сию историю прочетох аз иеромонах.“ „Подписую се... аз иеромонах“, „Сию историю прочетох аз Мито“, „Сию историю на Иован Николо“, „Ако бидох философ ...“ „Христо Иоанновичу“ и т.н.

Като свещеник в Самоков поп Алексо е имал възможността да контактува с голям брой будни самоковци. При това всички, чели историята, са знаели, че авторът е монах, който е тръгнал оттук, от Самоковската епархия, както после и самият преписвач ще посочи „в граде и отечествии моем, нарицаем Самоков“.

А един от последните читатели на преписа на поп Алексо, вече на новобългарски език, е оставил своята приписка: „Дим. А. Спировъ родомъ отъ с. Загоричани, Костурска кааза въ Западна България (Македония) чиновник финансофъ нагледникъ въ Новоселската околия, Соф. окръг, прочетохъ настоящата книга от кора до кора (Историята на знаменитий старецъ Паисия) на 8 юлий 1890 г. Рилский св. Обитель. Д. Спиров.“

От тази последна приписка, направена 12 години след Освобождението, личи, че преписите на „История славянобългарска“ са били ползвани от родолюбиви българи до нейния пълен превод на книжовен български език.

„ОТ РУСКИТЕ ПРОСТИ РЕЧИ...“

Езикът на едно литературно произведение е неговият най-характерен белег. По времето на Паисий няма единни книжовни норми, а и самият той подчертава в историята си, че не е „учил никак нито граматика нито светски науки“, което ни дава основание да направим извода, че езиковата основа на неговото произведение ще бъде църковнославянският език и говорът на родния му край.

„Аз претърсих всички светогорски манастири, гдето има стари български книги и царски грамоти, също така и из много места из България, гдето се намират много стари български книги.“

Руският манастир „Св. Пантелеймон“, наричан още „Русик“, както и Андреевският скит и Илиинският, са били в изключително близки отношения с българските Зограф и Хилендар. Руските манастири са съхранили голяма част от българската книжнина. Това е така, защото християнството в Русия, макар и пренесено от Византия, става чрез български духовници. По това време в Русия също има литературен език и тя леко и лесно приема българските църковни книги като свои.

Когато през 1844 г. руският учен В. И. Григорович посещава Света гора, той отбелязвал, че в книгохранилищата е имало около 13 хиляди старинни печатни книги и 3255 ръкописа, от които 455 на славянски.

А търсенето на източници за историята из „много места из България“ не потвърждава ли, че Паисий е пътувал из поробеното си отечество, преди да напише историята, а не след това да я разнася.

Още когато открива черновата на „История славянобългарска“ на Атон, Й. Иванов е убеден, че има работа с първообраза, защото: „1-во, в заглавието се посочва кога е дошъл авторът на Св. Гора, именно в 1745 г., нещо, което не се среща в другите познати преписи на Паисия; 2-ро, в преписа се забелязват повече особености от самоковски говор, отколкото в другите познати преписи на Паисия; 3-то, ръкописът с някои зачерквания и отпращания напомня повече работа на първомайстор, отколкото на прост преписвач.“

Й. Иванов грешил или тенденциозно не споменава, че „простият преписвач“ поп Алексо е преписал буквално „кога е дошъл авторът на Св. гора“, което е станало под диктовката и в присъствието на Паисий.

И точно там, в „това заглавие“, Паисий, пишейки „пришедъша ва Светие гори Атонские от епархии Самоковские в лето 1745“, сам ни съобщава родното си място. Всеки изучавал български език знае, че членната форма на съществителните и прилагателните имена има определен характер. Ако кажем „човек мина по улицата“, ние не можем да твърдим кой е този човек, но ако членуваме думата „човекът“, вече подчертаваме, че го определяме. „От епархии Самоковские“ на съвременен български език е „от СамоковскаТА епархия“. Освен територията, която включва селищата, които влизат в нея, епархията е преди всичко центърът, където се намира управлението ѝ.

Използването на няколкото топонима в историята е също показателно и насочващо към родното място на Паисий. „И седем години стоял цар Шишман в Средец и покрай Искър. Имал манастир Урвич със силна крепост, наоколо го обграждала вода...“

Дори да не приемем, че Урвич е източният скалист склон на връх Цар Иван Шишман край с. Доспей, където преди години археолозите разкриха основите на църкви и манастирски сгради и стените, обграждащи манастира, а да допуснем, че това е Урвич край Пасарел, то той е отново в близост до Самоков. Информацията, която е имал Паисий за цар Шишман, не е подчертана нито от Мавро Орбини нито от старите руски речи, които е използвал Паисий, а от преданието. Преданието е записано след Освобождението. А такова предание няма в нито едно друго селище, претендиращо да е родното място на Хилендарския монах.

„Особеностите на самоковския говор“ след Й. Иванов ги потвърждава и проф. Ив. Снегаров. В наше време мащабно езиково изследване направи д-р Мария Деянова в труда си „Съвпадения между характерните диалектизми в Зографската чернова на „История славянобългарска“ и говорни характеристики на с. Доспей, Самоковско“. Анализирайки по-съществени граматични, фонетични и лексикални примери, авторката стига до извода, че много от съвпаденията между диалектизмите в Зографската чернова и тези в Доспейския говор се „противопоставят на банския говор.“ А различията между банския говор и Зографската чернова, които са далече по-многобройни, не са ли още едно доказателство, че Паисий не е израснал в среда, в която не се говори на бански диалект!

Изследването си М. Деянова завършва с надеждата, че „отдавна е време спорният въпрос за родното село на великия хилендарец да бъде поставен за обсъждане от общ форум на езиковеди и историци. Да се надяваме, че през третото столетие на „История славянобългарска“ нашият пръв историограф ще получи исторически вярна биография от признателни и обективно мислещи сънародници“.

За съжаление нашите езиковеди и историци все още са длъжници на Паисий. И не се ли причисляват сами към онези, които Паисий нарече „неразумни и юроде“!

СВЕТСКОТО ИМЕ НА ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ Е БИЛО ЗАХАРИЙ

Традицията първородните да се кръщават с имената на дядовците и бабите или на близки е стародавна. Така се е смятало, че се продължава родът и името не се губи. Изключенията са били тогава, когато новороденото се е появявало в деня на някой светец. Тогава то „си е идвало с името“. И кой после ще знае това по-добре от потомците? Не само за имената, но и за делата им!

Ако хората на изкуството – писатели, художници и пр., понякога променят имената си, измислят – (или друг им измисля) псевдоним, с който остават в съзнанието на следващите поколения, то има една категория хора, които задължително променят своето име – монасите, тези, които дават обет пред Бога – отричат се от светския живот, те няма да създадат семейство, няма да имат потомство, повече от дните на живота им ще бъдат в манастирите и светските им имена ще бъдат забравени. Забравени от всички, но не и от тези, от които са се откъснали; тези, с които са кръвно свързани.

„Тогава с Молеров имахме разговор и той се учуди, когато му казах, че в кръвта ми има капка от отец Паисий Хилендарски...“ Този израз е от писмо на Надежда Гидикова от Варна, датирано от 12.IV.1970 г. до проф. Васил Захариев. Надежда Гидикова е една от потомките на Зографския род, чийто родоначалник е Христо Димитров Зограф от с. Доспей. В нито едно от писмата до В. Захариев тя не може да скрие вълнението си, не може да се примири с измисленото и натрапено становище на проф. Йордан Иванов, че Паисий Хилендарски е роден в Банско. „Моите уважения към професорите, които някои са били мои професори, но сега всичко е така подредено, но на места има цепнатина. Всички тези имена са ми познати. След 50 години ще има друго родословие. Йордан Иванов тогава няма да има думи, и аз също. Но не може да си представя някой да ми каже, че дядо ми Захари – син на Димитър Христович Доспевски Зограф, не ми е дядо. Дядо ми Захари, да казва, че дядо му Христо Димитров от с. Доспей, не е сестрин син на отец Паисий Хилендарски. И може ли Димитър, син му, да не знае какво е говорил на сина си Захарий?... (8.VII.1970 г. гр. Варна.)

Онова, което ни е оставил друг потомък на Зографския род – Атанас Захариев Доспевски, е още по-сензационно. „... Известно е на самоковци голямото семейство на Зографите, произхождащи също от с. Доспей. Пишущия тия редове съм понастоящем най-стария от това семейство. Относително връзките между това семейство и семейството на Отца Паисия съм слушал следващото от покойния ми баща Захарий Димитров Доспевски и неговите братя Николая и Ивана Дим. Доспевски. Тия родствени връзки са се състояли в това, че бащата на техния дядо, по баща Христо Димитров Зограф Доспееца – Димитър Николов, тоже зограф, е бил женен за една от сестрите на Отца Паисия по име Ена. Значи, отец Паисий е бил вуйчо на Христо Димитров Доспееца – Зографа. Това родство именно е станало причина Отец Паисий да земе съ себе си сестриния си син Христо да го заведе в Света гора и оттам да го изпрати във Виена да усъвършенствува занаята си зографството, което първоначално учил при баща си... Когато Христо Димитров Зографа се завърнал от Виена в Самоков и почнал да работи се оженил във Враца за някоя си Александра, от която е имал пет деца: два сина и три дъщери. На по-стария от синовете си той дал името на баща си – Димитър, а на по-младия светското име на вуйчо си – Захарий, а на първата си дъщеря дал името на майка си Ена.

Вервам, чичовците ми, Николая и Иванчо Доспевски, както и баща ми да са знаели по-големи подробности относително Отца Паисия, но понеже аз бех още млад едва 17-18 години не са считали за нужно да ми разправят повече нещо за Отца Паисия.

От този спомен изповед на този „най-стар“ тогава (1937 г.) потомък на Зографския род Атанас З. Доспевски, може без колебание и никакво съмнение да знаем светското име на основоположника на Българското възраждане Паисий Хилендарски – ЗАХАРИЙ.

Ако все пак мнителните питат, а дали светското име не е на другия му вуйчо – на Лаврентий, то нека припомним, че освен роднинската, духовната връзка между Паисий и Христо Димитров е била по-голяма.

Вече със сигурност можем да твърдим, че рожденото име на св. Паисий Хилендарски е Захарий.

А един от неговите потомци, най-големият художник на Възраждането – Захарий Зограф, обезсмърти и това име.

РАТНИЦИ НА МИСТИФИКАЦИЯТА

(Из „Истината за родното място на Паисий Хилендарски“)

Въпросът защо Паисий Хилендарски не ни е оставил по-пълни биографични данни, както това е направил Софроний Врачански, вълнува не само неговите изследователи. Паисий е покровител на българските историци и българската история, и нашите историци са му длъжници. Аналогията с Омир, че за родното му място спорят няколко селища, е преднамерено създадена. Ако допуснем, че Паисий не е указал точно родното си място от „средновековна монашеска скромност“, ще сгрешим. Макар и скрил се зад монашеското си име и звание, той не остава изцяло анонимен. Фактът, че ни съобщава епархията, от която е; кога и как е написал Историята; че има брат Лаврентий, по-голям от него с двацет години, и че са от една майка родени, както и други подробности, говорят за едно друго отношение при разкриване на личността на книжовника, различно от това на старобългарските писатели, отпреди падането на България под османско робство.

За разлика от повечето си съвременници, които се „назовават“ с имената на родните си места – Милко Котленски, Роман Габровски, Тодор Врачански, Йоан Врачански, Памво Калоферски, Янкул Хрельовски, Стоян Кованлъшки и пр., Паисий съобщава само, че е от Самоковската епархия.

Защо за нашите историци и търсачи на родното му място този факт се оказва недостатъчен и маловажен. Как да се представи един монах или който и да е друг, когато се намира в чужда земя, далече от родното си място. Трябва да посочи най-забележителното, най-характерното. И Паисий ни посочва – Самоковската епархия. Наивно би било да мислим, че той е имал предвид цялата Самоковска епархия. Имал е презумцията Самоков. Кой би се представил – и тогава, и днес, – че е роден (при Паисий дошъл) от цялата територия на една епархия! При това, ако беше роден в Банско, нямаше ли като хаджи Вълчо да посочи, че е от Банско, пък дори и да подчертае, че е от Самоковска епархия! Нека отново, за пореден път припомним, че назовавайки епархията, той назовава нейното местонахождение.

Когато Паисий е предоставял историята, вероятно в много тесен кръг от „посветени“, въпреки изричното му желание всички да я четат, той е бил само един монах, дошъл от Света гора, роден в Самоковска епархия. Любопитството е било задоволено. Какво има повече да се интересува четящият Историята от лицето, което е написало? В случай на провал – Паисий остава анонимен – някакъв монах от една епархия...

Въпреки тайнствеността около личността Паисий неговите съвременници монаси в Света гора много добре са знаели кой е и откъде е. А в цялото по-будно население на Самоков, онова, върху което идеите на Паисий са изиграли решаваща роля, е твърдяло, а впоследствие това е предадено и от потомците на Зографите, че Паисий е роден в отстоящото на три километра от Самоков село Доспей. (Става дума за преките потомци на Константин Фотинов, по-нататък ще се подкрепим и с тези на многобройната Зографска фамилия.)

Грешката на нашите паисиеведи е там, че „започват да му търсят родното място“ навсякъде из Самоковска епархия, стига да се появи предание за някой монах. Най-синтезирана тази версия е в масово разпространените предговори към „История славянобългарска“ от П. Динеков. Тя, разбира се, не е в разрез с твърдението на Й. Иванов. След като разказва изнесената от Д. Маринов легенда, че Паисий „бил свършил известно гръцко училище на Евг. Вулгарис при Ватопедския манастир... авторът продължава, че според друго предание Паисий бил затворен от гърците в лаврата на св. Атанасий в Света гора и там умрял мъченически. Според трето предание хилендарският монах бил роден в самоковското село Доспей, според четвърто – в с. Ралъво (Рельово), Самоковско, и произлизал от видното семейство Почеканови. (Още тогава Хр. Семерджиев ги поправя, че не става дума за с. Рельово – погрешно изписвано Ралъво, а за с. Райово, където има фамилия Почеканови...) За родно място на

Паисий спорят още Бельово, Разловци (Пиянешко, Северна Македония), Кралев дол (Софийско), Банско. С всяко селище е свързана легенда, а с всяка легенда – горещ спор.

По-нататък авторът преповтаря от Й. Иванов и защитава банската теза.

В „разгорещения спор“ не може да издържи Бельово (Белово), което отъждествява родения там Давид йеромонах, преписал съобщението на Йосиф Брадати. Иначе в селото не битува никакво предание за Паисий. Същото се отнася и за Рельово. Нито в селото, нито в Самоков е останал някакъв спомен за Паисий, че е оттам, и легендата се ражда в следствие на това, че при записване на диалектни думи от селата покрай р. Палакария в Рельово се явяват информатори, които казват „казуем“, „приказуем“ и пр. (При разговорите, които водих с възрастни хора, потомци на Почекановия род, се установи, че наистина от техния род е имало монах, но той се е родил някъде около сто години след Паисий, бил е игумен на Кокалянския манастир, продавал е манастирски имоти. Почеканов род, от който също „бил“ Паисий, има и в с. Рельово.) Но и в двете села няма убедителен спомен, както е в Зографския род, че Паисий е роден там.

Упорит претендент за родното място на Паисий Хилендарски е пернишкото село Кралев дол, въпреки че тази легенда се явява доста късно – в началото на 20-те години на ХХ в. Неин автор и ревностен защитник е филологът Веле Кралевски, от същото село. Банската версия все още не е била изнесена и между В. Кралевски, от една страна, и Хр. Семерджиев и Хр. Марков, от друга, започва спор. Последните двама защитават тезата, че Паисий Хилендарски е роден в с. Доспей.

В какво се състои Кралевдолското предание, че това село е родно място на Паисий? Ето основанията, намерили място в не малко публикации през 20-те и 30-те години на ХХ век и повтаряни и до днес.

„Какви са основанията село Кралев дол да се смята за най-вероятното родно място на Паисий? Селото се намира на 5 км южно от Перник в гънките на Голо бърдо. Разстоянието до Самоков и София е почти еднакво, но от памтивека кралевдолчани са предпочитали седалището на епархията си Самоков, там са ходели на пазар, по мирски и духовни дела. Групи от тукашни селяни години наред са кираджийствали стоки за Атонския полуостров или са отивали на сезонна работа по манастирските строежи, маслинови и зеленчукови градини. Прибирали са се у дома, тях ги наричали светогорци. Отличавали са се с по-голяма начетеност и набожност, затова ги избирали за църковни настоятели и касиери, участвали и в богослужението. И до сега могат да се намерят потомци на тия кралевдолски „светогорци“. Някои от гурбетчиите оставали в Атон и се подстригвали за монаси. Така се обяснява отиването и пакалугеряването на Лаврентий, а сетне и на брат му Паисий... В Кралев дол и съседните села Студена, Църква, Калкас всички стари хора знаеха и знаят от бабите и дядовците си следното живо и до днес предание. През първата половина на XVIII в. в Кралев дол служил поп Цветан от рода на Поповците. Той бил ненавиждан от самоковския гръцки владика Матей, наричан още Дели (луд) Матей. Клеветял го пред турците и те също го преследвали като „размирник на царщината“. Ето какво принудило поп Цветан да закълне своите синове и внуци да не стават свещеници, за да не страдат като него. И наистина след поп Цветан никой от техния род не се запопил и било сложено началото на нов свещенически род от Чаворините. С преследванията от страна на турците и на гръцкия владика в Самоков се обяснява фактът, че двамата братя на поп Цветан се покалугерили в Атон – единият приел името Лаврентий, а другият – Паисий. На 40-ия ден от смъртта на поп Цветан за равнение на гроба му пристигнали Лаврентий и Паисий и донесли три покровци, с които по-късно били погребани техните близки. Лаврентий си заминал веднага, а Паисий, тъй като имал и свещенически сан, останал шест месеца в Кралев дол да служи на мястото на починалия си брат, докато се ръкоположи нов свещеник. През тоя си престой Паисий изградил една чешма, която и досега се нарича Паисова или Калужарец. Явно той е бил ярка, запомняща се личност, та след неговото заминаване почнали да наричат целия им род Паисиев, Паисовите. С това име са известни и сега. Тези факти пръв ги направи достояние в пресата през 1923 г. роденият в селото Веле Кралевски, литератор и дългогодишен училищен инспектор.

След като Веле Кралевски прави горното предание достояние на обществеността, вика акад. Стефан Младенов, който се възхищава, че „от малкото село Кралев дол по традиция в турско време, не отделно, по двама-трима, а на цели групи са ходели редовно за печалба в Света гора, естествено следва фактът, че тия хора не са могли да се настаняват сами лесно, а някои и с години поред на работа, ако не са имали там връзки със свои съселани, поне с такова влияние, с каквото сигурно може да се разчита за приемането им винаги на работа.“ След Ст. Младенов е назначена „специална комисия“ начело с проф. Ив. Снегаров; след него нова комисия, водена от Емануил Попдимитров...

Спорът е щял да приключи още тогава, ако някому е хрумвало да съпостави годините на кралевдолските свещеници с годините, когато в Самоков и Самоковска епархия наистина е дерибействал Дели Матей. Той поне не е измислена личност. За него има доста писмени свидетелства. Историкът на Самоков Христо Семерджиев в „Самоков и околността му“ не на едно място цитира съвременници на Дели Матей: „В летописа на дядо Пешо по-нататък намираме: „На 1846 г. дойде Матея...“, и в бележката на Г. Митревич е казано: Да се знае кога дойде деспота Матея у Самоков лето 1846 септември: 20 ден седе у Самоков до 1848, па ойде на Стамбол месец юний първи ден.“

Освен бележките на тези двама летописци Семерджиев в книгата си публикува и много писма на самоковски първенци до цариградския патриарх, в които те се оплакват от Дели Матея. Писмата са от годините 1846, 1847, 1848.

Съпоставяйки годините на кралевдолските Лаврентий и Паисий с тези на хилендарските, а те са известни от Паисиевата история с точност – Паисий е роден през 1722 г., а Лаврентий – 20 години порано, излиза, че по времето на Самоковския владика Дели Матей Паисий е бил на около 124 години, а Лаврентий – на 144 г.

Любопитно е все пак да се стигне до извода, защо се появява Кралевдолската легенда за Паисий Хилендарски. Както стана дума, тя е изнесена на бял свят от Веле Кралевски през 1923 г. До тази година В. Кралевски не е знаел, че Паисий е роден в неговото село, а вече е бил „дипломиран филолог и учител“. Веднъж, „прибирайки се в селото... влиза в бакалницата, а там седи бащата на собственика, дядо Василко Паисов – едър възрастен мъж с бели шаячени дрехи. Познават се и двамата, та младият учител направо пита стареца защо бакалницата се нарича „Отец Паисий“. Усмехнал се възрастният човек и му отвърнал малко учуден: „А бре, даскале, ти ако не знаеш кой и откъде е Паисий, та аз ли да ти кажа?“ После старецът му разказал, че целият техен род се нарича Паисов, защото от него е произлязъл Паисий Хилендарски.“

Ще оставим без коментар, че до този момент филологът, учител и после инспектор към министерството на просвещението нищо не е знаел, защото в Кралев дол не е битувала легендата за Паисий, и това, че Паисий има още един брат (най-старият) Цветан; че Паисий е оставил наследници (един монах не оставя наследници), както и огромното разминаване с няколко десетилетия по времеживеене на истинския Паисий и кралевдолския...

Как се е стигнало до тази мистификация?

„През 1910 година, през септември, в Доспей бе създадено читалище, което наименуваха „Отец Паисий“. Сложихме му това име, защото всички тогава знаехме, че Паисий е от нашето село. Но учителят Христо Марков, който беше основател на читалището, не се задоволяваше с тия приказки. Документ искаше да има, че наистина Паисий е доспеец. (За такъв документ Хр. Марков ще се бори и по-късно; част от документацията е запазена. Бел. мой.) И нали по това време, малко преди Балканската война, моят чичо Василий беше архимандрит в Хилендарския манастир, Христо Марков изпрати мен в Света гора да се добера до истината и ако е вярно, че Паисий е от Доспей, да взема и донеса документ. И аз отидох. Чичо ми показа килията на Паисий, страници от историята му и ме заведе при един старец, който още като юноша е знаел за Отец Паисий, а когато е пораснал, станал калугер и библиотекар в манастира. Но думите му, че Паисий е от Доспей, трябваше да се потвърдят писмено. А беше съвсем стар и на легло. Придържайки го с ръце от двете страни, ние с чичо го изведохме навън и с каруца го заведохме в град Карея, където беше конака. Та старецът каза същото и бе издаден документ с печат, че

Паисий е от Доспей. Донесох аз документа и го предадох на Христо Марков. Той се зарадва много и още същия ден отиде в София да го отнесе в Министерството на просветата. Занесе го той, върна се и всички зачакахме официалното известие, че Паисий е от Доспей. Но такова известие няма и до днес. Малко след това обаче започна да се говори, че Паисий е от Кралев дол. По тайни пътища Христо Марков проучи каква е работата. В министерството документът попаднал в ръцете на някой си Кралевски (човек в министерството от Кралев дол) и изчезнал безследно. След това Христо Марков поиска да извади втори документ, но връзка с Хилендарския манастир не можа да се установи. Балканската война бе започнала и възпря всичко.“

След войната (1923 г.) между Веле Кралевски и Христо Марков започва спор в печата къде е роден Паисий Хилендарски. Понякога авторите си разменят остри реплики, всеки защитавайки своята теза. На страната на Самоковската (Доспейската) теза застава и историкът на Самоков (по баща банскалия) Христо Семерджиев, който още през 1912 г. в книгата си „Самоков и околността му“ изнася факта, че Паисий Хилендарски е роден в с. Доспей, черпейки сведения от спомените на стари самоковци отпреди Освобождението. За позицията на Хр. Семерджиев ще стане дума по-нататък.

В „горещия“ спор за родното място на Паисий Хилендарски през 30-те години на ХХ век никоя от спорещите страни не може да намери документ, от който явно да личи къде се е родил Паисий. И Христо Марков замисля ново отиване до Света гора. Той вече е в състояние да заплати разноските на лицето, което ще отиде до Атон. (Христо Марков е понатрупал добро състояние, защото като учител открива в покрайнините (в планината) на родното си село Доспей каменни въглища и разкрива каменовъглена мина „Рила“ – в момента консервирана и затворена.) Отиването до Атон Христо Марков вече не желае да се възложи на обикновен човек от селото, а на добре подготвен за подобна задача човек. Чрез читалище паметник „Отец Паисий“ в Самоков Марков прави това предложение до тогавашното министерство на народното просвещение. За съдържанието на писмото научаваме от отговора, който министерството му изпраща. Ето дословно писмото отговор:

„Министерството (на) Народното просвещение /Отделение за народна култура/ №3457/ 10.X.1936 година/ гр. София: До г. ХР. МАРКОВЪ/ гр. САМОКОВЪ/ По поводъ на Вашето писмо до Министерството и писмото на „Читалище-паметникъ Отецъ Паисий“ въ гр. Самоковъ, Министерството Ви благодари за научния интересъ, който проявявате, и Ви съобщава, че то възлага на проф. Йорданъ Ивановъ да се заеме с проучване на повдигнатия отъ Васъ въпросъ. Умолявате се да поставите на негово разположение отпуснатата от Васъ сума, за да може той да я използва. /ГЛАВЕНЪ СЕКРЕТАРЪ:/п/ не се чете/ Началникъ на отделението: /п/ Ст. П. Василевъ/“

Преписката между Министерството на народното просвещение и Христо Марков продължава и въпросното министерство му изпраща писмо № 984/ 15 март 1937 год. Ето и това писмо: „Уважаеми господинъ Марковъ, Желанието Ви да улесните лицето, което би събрало в Света гора данни и документи за живота на Пайсий Хилендарски, ви изтъква като примеренъ родолюбецъ, комуто е свидна паметътъ и делото на единъ от най-големите българи въ нашето минало. Въ връзка съ благородния Ви починъ, М-вото държи да Ви съобщи, че съгласно решението на историко-филологическия факултетъ при Държавния университетъ, одобрен от Академичния съветъ при същия въ заседанието му от 10 октомврий 1936 година, г. ДИМИТЪРЪ МИХ. МАРГАРИТОВЪ, многозаслужилъ хилендарски монахъ в Атонъ, заслужава да се подкрепи в желанието му да проучи материалите за Паисия въ Атонските библиотеки. Министерството Ви изказва своята благодарностъ за готовността Ви да поощрявате подобни изучавания: ГЛАВЕНЪ СЕКРЕТАРЪ: /п/ не се чете/ НАЧАЛНИКЪ НА ОТДЕЛЕНИЕТО: /п/ Балабановъ Никола.“

Христо Марков не само удържа думата си, но и с нетърпение очаква най-после да бъде решен въпросът. Той изпраща посочената сума и министерството на народното просвещение под номер 2149 от 20. V. 1937 г. му изпраща следното благодарствено писмо: „Министерството на народното просвещение има честъ да Ви съобщи, уважаеми господин Марковъ, че депозираната от Васъ сума 10, 000 (десетъ хиляди) лева, квитанция № 338 от 23. III. 1937 година, е предадена, съгласно заповедта на

господин Министъра № 703 отъ 27 мартъ т.г. на бившия атонски монахъ ДИМИТЪРЪ МИХ. МАРГАРИТОВЪ срещу разписката от 30 мартъ т.г. последната се пази в касата на домакинъ – касиера при Министерството. / Моля приемете почитанията ми. / Началник на отделението: /n/ БАЛАБАНОВЪ Т. НИКОЛА“.

Привеждам тези писма дословно и със запазения им правопис, защото от тях личи началото на мистификацията, извършена по отношение на родното място на Паисий Хилендарски. Ще цитирам още едно писмо преди самия коментар. То е от БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ – СОФИЯ, от 5. ноември 1937 г.: „Уважаеми г. Марковъ, / Имаме сведения, че сте отпуснали 10, 000 – десет хиляди лева на некой си г. Маргаритовъ за изучаване на родното място на Отца Паисия./ Молим Ви съобщете въ Академията по кое време сте отпуснали сумата и по чие предложение. С почитание: ДЕЛОВОДИТЕЛЪ: /n/ не се чете“.

И така: В писмото на Министерството на народното просвещение на 10. X. 1936 г. се съобщава, „че то възлагана проф. Йордан Иванов да се заеме с проучване на въпроса“; в писмото си от 15. III. 1937 г. същото министерство, след като се е консултирало с историко-филологическия факултет възлага на Димитър Мих. Маргаритов – „многозаслужил хилендарски монах“, който „да се подкрепи в желанието му да проучи материалите за Паисия“ и благодари за жестта, проявен от Христо Марков и в следващото си писмо отново изказва почитанията си и удостоверява с номера на квитанцията дарителя, то в писмото на Българската Академия на Науките го питат по чие предложение е отпуснал сумата на „некой си Маргаритов“. Бившият атонски монах Димитър Мих. Маргаритов или не се е съгласил да донесе „поръчаните“ му документи, или е бил „неудобен“ да го направи. Защо е това бързо отмятане от него? Желанието на Хр. Марков е да се изпрати добре подготвен, говорещ гръцки учен, който задълбочено да проучи Паисиевия въпрос. Първоначално становището на министерството е с нерешения документално въпрос да се заеме проф. Йордан Иванов. Защо Й. Иванов не заминава за Света гора? Той вече е един от водещите български учени, автор на „Български старини от Македония“. Това е всепризнат труд, от който личи не само голямата ерудиция на автора, но и неговото умение да не пропусне нещо в търсаческата си дейност. „Български старини от Македония“ е книга, в която е записано всичко, което можело да го има и да е свързано с миналото на българите от Македония. Й. Иванов, който многократно е прелиствал кондиката на Хилендарския манастир, не може да е пропуснал нещо, което да го има там и той да не го отрази в епохалния си труд. Тогава? Тогава друг трябва да замине и да донесе „нужния“ документ. Защото на Й. Иванов, който вече е заявил: „Още през 1914 г. при обнародване на Паисиевата „история“ и при разглеждането на повечето отъ горните предания, подкрепени отъ писани паметници и, при това отъ предания, изходящи отъ несъмненъ източникъ“ (Й. Иванов, в. „Зора“, 15. февр., 1938), ще му бъде поставено от паисиеведите да отговори на въпроса: Защо, г-н професоре, след като така детайлно всичко сте видели и записали, не сте срещнали тази „приписка“ в Хилендарската кондика?

Най-добре е било да я донесе друг. Кой да бъде той?

Групата, която Министерството на просвещението е сформирала, след като категорично е отхвърлен „многозаслуженият хилендарски монах“ Димитър Мих. Маргаритов, се е състояла от: Васил Захариев – художник, професор в Художествената академия, Николай Ростовцев – специалист по снемане копия от икони и стенописи, и Михаил Ковачев – книжовник, „на който при същите условия се даваше подобна задача“. Ръководител на групата е проф. Васил Захариев. „На мене направихте високата чест да ми възложите ръководството на тази негласна научна мисия“ – пише той в поверителния доклад до министъра на народното просвещение. „Налагаше се, както и Вие препоръчахте – продължава пишещият, – преди всичко да се запази абсолютната тайна около самата мисия и нейните задачи. Навсякъде трябваше да се прониква и работи тихо и безшумно, като се използват всички възможности за работа без да се възбуди и най-малкото подозрение. Трябваше да се има пред вид обстоятелството, че всяка направена от нас грешка ще отнеме възможността на други наши научни мисии да бъдат допуснати в Света гора.

Задачата, която поема Васил Захариев е отговорна, той долавя още в предварителния разговор с придружаващите го, че ще има проблеми, и затова в гореспоменатия поверителен доклад отново подчертава: „... съобщих на спътниците ми Вашите нареждания, както и от своя страна ги предупредих, че винаги трябва да ги имат предвид, както и да се освободят от някои свои лични навици, несъвместими с мисията им и от каквито и да било лични ангажименти за други странични работи.“

От тези „свои лични навици“ един от групата не се е освободил. „Тримата заедно посетихме Хилендарския манастир, дето се съхраняват особено ценни български старинни документи, надписи и ктиторски образи. Там, нетактичното държание на единият от спътниците ми, за съжаление проявено и в други случаи показва на епитропите изключителният интерес, който проявихме към българските старини. При посещението на библиотеката ни се заяви, че без специално разрешение от синода на Югославската православна църква и от „КИНОТО“ в Карея не ни се позволява да правим фотографски снимки и копия в библиотеката и параклисите. При така създаденото крайно неблагоприятно за комисията ни положение, наложи се да напусне манастиря.“

„Нетактичното държание“ е на М. Ковачев. То достига и своята кулминация! Когато групата напуска Атон и е минала почти туристически, тя се отправя с параход за Атина. „Там трябваше да оставим за препращане от легационния куриер до София събраните от нас материали, за които имах основание да се безпокоя, че ще ни бъдат отнети при митническия преглед на границата. Предполагах, че още от София е донесено да бъдем следени като хора, за които се смята, че е възложена и друга по-специална мисия. Чувствувах това навсякъде през пътуването ни, особено из Света гора, за което нееднократно съм предупреждавал спътниците си... При пристигането ни в Атина в тамошната митница и полицейския участък бяхме задържани повече от 2 часа, като на два пъти поотделно на всеки беше направен обиск и най-щателно претърсване на багажа ни. Специално изпратени от Атина цивилни полицейски инспектори ни подложиха на разпити, след което задържаха паспортите и някои от материалите ни... На следния ден бяхме повикани в Дирекцията на ново следствие, водено в присъствието на същите полицейски инспектори и на експерти лично от Директора на полицията. Обвиниха ни, че сме нарушили Закона за запазване старините, като, без да сме имали специално разрешение, организирани „като научна мисия“ сме правили фотографски снимки и копия на старини, които материали искаме да изнесем в чужбина. Обвинението се поддържаше още по-настойчиво, понеже в багажа на единия от спътниците ми се намерила старопечатна книга, библиографска редкост, взета от някой манастир. За тази книга, за която не ми беше съобщавано нищо дотогава, научих едвам при разпита ни в полицията. За придобиването и спътникът ни даде при разпита крайно объркани, несъстоятелни и противоречиви подкрепени и с клетва сведения, подписани от него и от всички присъстващи при съставяне на протокола... Задържаха, докато се разследва нашият случай (и в) Света гора, въпросната книга, всички копия, изработени от Н. Ростовцев, и 8 снимки, които намериха в касетката на фотографския ми апарат. Останалите материали предадени от мен в Българската царска легация, получих тука изпратени до мен с легационния куриер, за да ги представя на по-нататъшното Ваше разпореждане. Завърнахме се на 3. XI. т.г. (Като Ви представям материалите на М. Ковачев в този вид, в който ги получих, моля нареждането Ви, Господин Министре, да бъдат прегледани от една комисия в негово присъствие.“)

От цитираните моменти от поверителния доклад на водача на групата проф. Васил Захариев и от цитираните писма до Хр. Марков недвусмислено могат да се направят следните изводи:

Първо. Министерството на народното просвещение не изпраща Й. Иванов вероятно поради личния му отказ. Й. Иванов много добре е знаел, че няма какво ново да донесе от кондиките в светогорските манастири, защото той вече ги е прелиствал многократно и не е открил нещо, написано или свързано с Паисий Хилендарски.

Второ. Васил Захариев навсякъде подчертава, че групата е била зорко наблюдавана както от сръбските монаси в Хилендарския манастир и те са престояли изключително кратко време,

наблюдавани от „униформени и цивилни полицаи“, както и от неколкочкратното им обискиране и пълните митнически проверки.

Трето. Единият от групата открива старопечатна книга. Кой е той? Не е водачът В. Захариев; не е Н. Ростовцев, защото от него са отнети „всички копия, изработени от Н. Ростовцев“, и в „третия“, т.е. М. Ковачев, са намерили въпросната книга, заради която всички са пострадали.

Четвърто. Ясно в доклада се подчертава „нетактичното държание на един от съпътниците ми, за съжаление проявено и в други случаи“. Това става в Хилендарския манастир, където им се заявява, че „без специално разрешение от Синода на Югославската православна църква и от „КИНОТО“ в Каряя не ни се позволява да правим фотографски снимки и копия в библиотеката и параклисите“. Как тогава М. Ковачев е открил в кондиката на същия този Хилендарски манастир приписката, която преписва и донася, за да предаде на Й. Иванов, който я публикува и дори му изказва благодарност?

Пето. Ако все пак тайно от съпътниците си, скрито от зорките наблюдения на монаси и полицаи за още по-краткото време, през което като туристи са преминали през манастира, М. Ковачев е успял да препише, а преди това открие въпросната приписка и още по-тайнствено да я донесе – след два щателни обиска – в България, защо тя сега липсва? Липсва в архива на Й. Иванов, липсва в архива на М. Ковачев и най-интересното – липсва и в самата кондика, на която в наше време проф. Божидар Райков и проф. Матей Матеич от Белградския университет направиха фототипно издание!

...

Когато групата се завръща (на 3. XI.1937 г.) водачът на групата проф. Васил Захариев получава следното писмо:

МИНИСТЕРСТВО

на

НАРОДНОТО ПРОСВЕЩЕНИЕ

ОТДЕЛЕНИЕ ЗА НАРОДНА КУЛТУРА

И ИЗКУСТВА

№ 3043-23 II

4.XII.1937 ГОД.

ПОВЕРИТЕЛНО

До Господинъ

Проф. В. ЗАХАРИЕВЪ

ул. „Росица“ 19

Тукъ

П. Г.

Натоваренъ съмъ отъ господина Министра да Ви съобща и да Ви помоля да изпълните следните негови нареждания:

а) да предадете въ най-скоро время въ Министерството копия отъ всички фотографски снимки, преписи и други ценни документи, донесени от Васъ отъ Св. Гора.

б) да не публикува въ продължение на една година, считано от 1.XII. т.г., нищо отъ онова, което е донесено отъ Св. Гора.

в) за изпълнение на горните задължения да дадете писмена декларация.

СЪ ПОЧИТ,

НАЧАЛНИКЪ НА ОТДЕЛЕНИЕТО:

(Балабановъ Т. Никола)

Какъв е изводът, който може да се направи от това писмо? На проф. В. Захариев се забранява да публикува каквото и да е във връзка с посещението му в Света гора. (Едва през 1940 година той разказва в самоковския вестник „САМО-КОВЪ“ за това свое пътуване.) „На 11 октомврий 1937 г., привечер, съ

свалени шапки, ние се прекръстихме пред старинната икона на Божията майка, поставена над входната врата на Хилендар, който манастир сега е владение на сърбите. Калугерът, който посреща гостите, късно се погрижи, за да ни настани за нощуване. Игумена не се яви, за да ни удостои с благословията си, както е прието. Той не се вести и на следния ден. Изглежда мълвата, че в Зограф са пристигнали поклонници от София, които премного се взират в старите ръкописи, икони, царски хрисовули и грамоти по „безжичния“ атонски телеграф беше достигнала и до сръбските калугери в Хилендар. Усетили, че не сме особено желани гости, на другия ден, след като бегло разгледахме съборния храм, някои параклиси, след като надникнахме в библиотеката и се поклонихме на Паисиевата килия, запусната, замрежена с паяжини, напуснахме манастира, носейки оскъдни бележки и няколко фотографски снимки. В Хилендар, който е имал тесни връзки и с Самоковското село Доспей, откъдето са били някои от манастирските игумени, между многото спомени за българи поклонници и ктитори на външната стена на параклиса Св. Иван Рилски“ и т.н.

„Забраната“ проф. Васил Захариев я е носил още, защото той е назначен в Художествената академия от същото това министерство, което му е забранило да публикува каквото и да е, свързано със Света гора, подписал е декларация. За онези, които могат да „четат между редовете“, той написал, че в Хилендар „не са особено желани гости“, че „бегло разгледахме съборния храм“, „надникнахме в библиотеката“ и т.н. В. Захариев, който е защитник на Доспейската теза за родното място на Паисий Хилендарски, не пропуска да спомене „за връзките на самоковското село Доспей, откъдето са били някои от манастирските игумени“, както и това, че „между известните досега преписи и преправки (става дума за Паисиевата история) нито един не е направен в Банско.“

Какво се случва с другите двама, посетили Света гора?

Николай Ростовцев е направил каквото е можал и никой повече не се занимава с него. Дошъл е мигът на Михаил Ковачев. „В разговор с младия книжовник Мих. Ковачев, който миналата година бе в Света гора и донесе оттам исторически документи, ни заяви: „За най-големия будител в историята на българския народ Отец Паисий немахме почти никакви вести, освен това, че е автор на „Славянобългарската история“, че има брат, който е бил двадесет години по-стар от него, именно прочутия Лаврентий – игумен на Хилендарския манастир и че Паисий е завършил своята история към 1762 година. Към края на миналата година имах щастието да замина за Света гора по научна работа и благодарение на ред щастливи обстоятелства и на крайно любезните светогорски домакини аз успех да открия няколкото светогорски и манастирски хроники, пълни съвсем неизвестни исторически бележки, писани главно от калугерите, които съ посрещали некога поклонниците. Между тия манастирски сметки и бележки, писани акуратно и почти без прекъсване в продължение на два и половина века, се откриха и ония вести, които ясно и кратко обаядат, че бащината къща на Паисий и Лаврентия била в Банско и обречена за метох на Хилендарския манастир и че Паисий умрел в Самоков през 1798 г., когато отишъл там да събира поклонници за Света гора. След като открих тия важни исторически документи, с които се установява по един безспорен начин родното място на Отец Паисий и местото на неговата смърт, надявам се да бъда подкрепен от нашите научни институти. Тия важни документи аз предадох преди известно време на моя професор г. Йор. Иванов, за да ги прегледа. И въз основа на тех той излезе в печата, за което ми изказа особено голямата си благодарност.“

Полюсното разминаване в твърденията на В. Захариев и М. Ковачев веднага се набива на очи. От гледна точка на В. Захариев пребиваването в Света гора е било изключително трудно за научна работа, защото тримата наистина заминават като поклонници с тайна задача и са били следени и посрещани изключително негативно, то М. Ковачев подчертава, че „благодарение на ред щастливи обстоятелства и крайно любезните светогорски домакини“ той е успял да открие „съвсем неизвестни исторически бележки“.

Наред с бележката в Хилендарската кондика, която предоставя на Й. Иванов, за която ще стане дума по-надолу, М. Ковачев в труда си „Самоковската епархия през 1757 г. (към историята на гр. Банско), където използва някои данни, публикувани в Епархиалния паметник на Зограф (в. „Мир“, бр. 11438 от

10. IX.1938 г., включен в юбилейния сборник „Паисий Хилендарски и неговата епоха“, С. 1962 г.), отново припомня за пътуването си до Света гора: „На свой ред, и то съвсем неочаквано, през есента на 1937 г., когато посетих атонската монашеска република, аз открих отново този голям паметник в килиите на Зографския манастир и успях сполучливо да сменя фотографски копия от всичките му страници. Вторият поменик е от средата на турското владичество, като започва от 1537 и достига до 1728 г., т.е. включва цели два века. Той обхваща епохата преди появяването на славянобългарската история. Третият поменик е съставен през първата половина на XVIII в. Като разбрах, че той е богат извор на изследване на българското народно свестяване по градове и села, успях и него изцяло да фотографирам. Това е една от най-важните поръки, една от най-важните задачи, които получих при тръгването си за Атон. Този поменик е по-голям. Брой над 260 страници...“

От изнесеното следва неизбежният въпрос: Кога е успял М. Ковачев да фотографира този поменик? Прелистването и фотографирането на тези 260 страници не са ли изисквали съдействието на второ лице? Как само на него му е позволила манастирската управа да върши тази дейност? „Една от най-важните поръки“ по всичко личи е била тази, която той донася на проф. Й. Иванов.

Ето самата „бележка“, цитирана от Й. Иванов, В. „Зора“, бр. 5591, 15. II.1938 г. „Родното място на Отца Паисия се установява. /Край на един продължителен спор“/: „1765 лето, ЈануарІа 17 днь, какво е дошел кир проигумена ЛаврентІъ сос поклонници от Банско и са дарили манастиро со сребрени три кръстеве и сос грош 1153. И ва той днь како е обрекал на ста Бца своято оцова кука во Банско за Хилендарски метох за вечно да е така, и какво се покони на стаа Бца ктиторски, и гулемо беше среброто, що се донесе догаа башка от големите кръстове непрестолни, що са писани веки

пет сребрени кръстове	грош	600
четри сребрени кандилници	и грош	300
два потире сребренІ	грош	160
две части сребрени	грош	100
един чифт пафти сребрени	грош	120
.....		
		1280
пет мули	грош	300
три коне	грош	120
пет Маски	грош	250
.....		
		670

Този документ потвърждава изявленията, направени някога от Неофит Рилски, че от неговото село Банско бил родом и българският историк Паисий“.

Това е „документът“, донесен от М. Ковачев и предоставен на Й. Иванов.

Част от съвременниците паисиеведи приемат с облекчение многогодишния спор и не се съмняват в становището на Й. Иванов, след като така документално се подкрепя, друга част са шокирани и изненадани (проф. В. Захариев), но на обществото е наложено становището, че Паисий Хилендарски е роден в Банско.

Йордан Иванов не оставя съвсем „ощетени“ и самоковци: „В един от следните броеве на в. „Зора“ ще дам сведения за Паисиевия род, а сега ще пожелаем щото банскалии и самоковци да подирят бележки в техните родови поменици, едните за Паисий и Лаврентий, а другите за поп Никола, в чийто гроб са били сложени останките на Паисий. На Просветното министерство и на родолюбивите организации се налага дълг да се погрижат за тия свети места и да ги ознаменуват засега с възпоменателни плочи, а покъсно с други паметници, достойни за великия Паисий.“

Самоков замълчава. Той не може да предложи документ, от който да е видно, че „башината кука на Лаврентий“ е еди-къде си, следователно, там е и „башината кука“ на Паисий, защото са братя. На проф. Васил Захариев му е забранено (цитираното по-горе писмо) да изказва свое становище, а и авторитета на

проф. Й. Иванов е доста респектираш. Малцина са тези, които се опитват да се усъмнят и да не приемат изцяло доводите на автора на „Български старини от Македония“. Сред опонентите на Й. Иванов е проф. Ив. Снегаров. Проследявайки границата на Самоковска епархия и доказвайки преминаването на някои от крайните селища от една епархия в друга, Ив. Снегаров стига до извода: „От тоя исторически преглед не може да се направи решителен извод, че във времето на Паисий Разлог съставял част от Самоковската епархия. Поради това Йорд. Иванов, разглеждайки въпроса за родното място на Паисий от историческо гледище, дойде до заключението, че то не може да се поставя в Банско, изобщо в Разлог.“

Обаче новите сведения, които той е събрал, го накарали да се откаже от това мнение и да подкрепи преданието, че Паисий се е родил в Банско.

Не само принадлежността на Банско към Самоковска епархия подлага на съмнение Ив. Снегаров, но и това дали Лаврентий, „който обрекъл бащината си къща в Банско за метох на Хилендар“, е Паисиевият брат Лаврентий – единият е брат на хаджи Вълчо от Банско, а другият е брат на Паисий. Съмнението на Ив. Снегаров идва, след като той е приел за истински донесения от М. Ковачев документ. Но сега, след поверителния доклад на В. Захариев можем да сме сигурни, че този „документ“ е направен през 1937 г., то той съдържа и вътрешни противоречия.

Първо. Защо дарението на „бащината къща в Банско“ не е станало от тримата братя – хаджи Вълчо, Лаврентий и Паисий? Според кондиката дарението е станало през 1765г., а според „Български старини от Македония“ от изнесените приписки на Й. Иванов хаджи Вълчо е бил в Хилендар през 1757, 1758 и през 1764 г.

Авторите на приписката не са се съобразили с още нещо: в Банско не е имало метох на Хилендарския манастир. „До освобождението на България Хилендаръ притежавал метоси в следните селища: гр. Елена, Сливенъ, Панагюрище, Жеравна, Копривщица, Чирпанъ, Пирдопъ, Стара Загора, Казанлъкъ, Враца, къща във Враца, дюкянь въ Враца, София, Пазарджикъ, къща в Разградъ, Севлиево, Карнобатъ, Клисурса, Плевенъ, Бобошево, Самоковъ, Станимака, Трявна.“

Изнесените по-горе данни за метосите на Хилендар са в резултат на многогодишно проучване, лично посещение и опис на многобройните манастири в Македония, както и на българските манастири в Атон – Хилендар и Зограф, от един неуморим ратник – учител, общественик и книжовник – Георги Трайчев – българин от Македония, който в труда си „Македонските манастири“ подчертава, че те са били не само крепители на българския дух през Възраждането, но са били и обект на тотално унищожаване на българската книжнина:

„В този манастир (става дума за манастира „Св. Димитрий“ край Скопие), е бил игумен Кирил Пейчинович, който добре го уредил. Гръцкият владика обаче не можел да търпи българина Кирил за игумен и той трябвало да напусне манастира, за да не бъде убит. След него дошъл за игумен влахът, който изгорил 10 товара славянски книги.“

Второ. Един и същи ли е Лаврентий дарителят и Лаврентий Паисиевият брат? Ако вярваме на идентичността на Хилендарската кондика, според „История славянобългарская“, Никифоров препис от 1772 г. – подготви за печат Боню Ст. Ангелов, София 1961, изд. на БАН, на стр. 199 за годината 1756 е записано „Лето 1756, днь 8 окт. Какво е дошел сос`брата си духовника Лаврентие кир хаджи Влча, та обеща да е ктитор и даде одиа капаро грош (а) 300 за нихна душа и за нихни родители мъртви.“ (Под линия е дадена бележка на Й. Иванов встрани с молив: Хаджи Вълчо възобновява параклиса Св. Ив. Рилски в Хилендар 1757 г. Български старини, стр. 268, Зограф 1758 (Бълг. Старини, 257); на стр. 201 вече има две съобщения – за 10 декември 1764 г. и за 17 януари 1765 г. Според първата бележка Лаврентий е довел поклонници от Банско заедно с „хаджи Волчов син“, а според втората – той е обрекъл „своята оцова кука“.

Нека съпоставим двете дати. От 10 декември 1764 г. до 17 януари 1765 г. са 36 (тридесет и шест) дни. През тези тридесет и шест дни 64-годишният монах Лаврентий (годините му се установяват от Паисиевата история) е трябвало да измине два пъти разстоянието от Света гора до Банско. При това, според посочените дати, е трябвало да стане при зимни условия. Силно можем да се съмняваме, че този

Лаврентий навсякъде е отбелязван като проигумен хилендарски или просто като духовник, а от Историята на Паисий знаем, че той е „игумена Лаврентий, брата моего“. Не бива да се изключи наличието на мнозина монаси с името Лаврентий, както и с Паисий, което е било нещо обичайно.

Кой е Хаджи Вълчо и защо нашите паисиеведи го направиха брат на Паисий Хилендарски?

Пръв за него съобщава Й. Иванов в „Български старини от Македония“. Там хаджи Вълчо е представен като щедър ктитор на два манастира – Зографския и Хилендарския. През 1757 г. с негови дарения е възобновен и изписан параклисът „Св. Ив. Рилски“ в Хилендар, а в надпис от 1764 г. на мраморна плоча над входната врата на храма „Св. Богородица“ в Зограф е записано, че той е възобновил светата обител на свети великомъченик Георги. Забележителното в двата надписа е, че хаджи Вълчо подчертава, че е от Банско: „хаджи Волчо от села Банско“ (в Зограф) и „кир хаджи Вълчу от село Банско“ (в Хилендар). Банско е било достатъчно замогнало се селище чрез своите търговци и кираджии; то е имало своите чорбаджии, хаджии и първенци и не без особена гордост ктиторът хаджи Вълчо подчертава, че е оттам. Тогава възниква въпросът: Защо Паисий не е написал, че е от Банско? Защо подчертава, че е от Самоковска епархия. Тук ще припомним само, че самоковските първенци, когато пишат писма до Цариград, отъждествяват Самоков с епархията, защото центърът е точно това селище. Отличително за селищата, които са влизали в пределите на една или друга епархия, е че не и принадлежат. Особено селищата от покрайнините на епархията, които често са променяли принадлежността си – прехвърляни към една или друга съседна епархия.

Нещо повече. Дори Банско в определен период от време да е влизало в пределите на Самоковска епархия, освен че това не е било най-отличителното, за да се представят банскалии чрез Самоков, то между двете селища не е съществувала и връзка.

Един от върлите защитници на тезата, че Паисий Хилендарски е роден в Банско, акад. М. Арнаудов в книгата си „Паисий Хилендарски – личност, дело, епоха“ цитира географаисторик Васил Кънчов при описанието му на Разлог и Банско:

„... Макар че административния център на Разлог е Мехомия, Банско в много отношения запазва първенството си. Тук е най-уреденото българско училище, тук са най-богатите и най-влиятелните търговци на Разлог и сравнително развитието на населението е по-високо от другите места...“ и „... В Разлог, бележи Кънчов, никога не е могло да си пробие път гръцкото влияние... Самоковските владици, на които бил подчинен в духовно отношение Разлог, рядко са минавали през високите рилски върхове, за да посетят своето духовно паство, и разложани се развивали тихо и спокойно, без да има някой да им препятствува било при отварянето на училища, било за служене в черквите на славянски език.“ (Цит. по споменатата по-горе книга.)

Като голяма естествена преграда Рила дели Банско и Разлог от Самоков и връзките между двете селища в стопанско отношение са слаби. Още по-незначителни и слаби са те в духовно отношение. Това, че „самоковските владици... рядко са минавали да посетят своето духовно паство от Разлог и Банско, ни дава основание силно да се съмняваме, че който и да е банскалия ще се представя чрез Самоков, респективно Самоковска епархия. Примерът на хаджи Вълчо е убедителен. Ако Паисий е от Банско, какво би го накарало да започне историята си с думите „Аз, Паисий иромонах от епархия Самоковские...?“

Голямо несъответствие съществува и между годините на раждането на Паисий и хаджи Вълчо.

Ето как е описан ктиторският портрет на хаджи Вълчо от един от последователите на Й. Иванов, проф. П. Динеков в книгата си „Първи възрожденци“: „... а отстрани е изрисуван самият хаджи Вълчо – доста стар, с побеляла кръгла брада, голям кожен калпак и дълъг кюрк.“

„Доста стар, с побеляла кръгла брада“ – в такъв случай той (хаджи Вълчо), когато е изографисван, е бил около 75-78 години. Тогава рождената му година ще е около 1680. Коя ли е тази майка, която може да роди единия си син, например на 20-годишна възраст, а другият – след 40-42 г., когато е вече на 60 години. На защитниците на банската теза, както казва Илия Бешков, „за това не им е стигнал акълът“.

Други косвени доказателства, че банскалията хаджи Вълчо няма никаква роднинска връзка с Лаврентий и Паисий, е това, че по време на неговите пребивавания в Светогорските манастири Паисий и Лаврентий са били вече монаси и той все е щял да потърси и отрази за поколенията, както го е направил на мраморните плочки или на ктиторското си изображение. Точно от това време и точно в тези манастири примерите на подобно съвместителство (дори и без роднинска връзка, а от други предпоставки), са останали портретите на ктиторите Иванчо Алтъпърмаков от Видин и протосингел Йоил, хаджи Василий от Ловеч. „Украси се настоящия божествен параклис със съдействието на преподобния архимандрит господин Акакий, със средствата и щедрото иждивение на всечешнейшия първенец господин хаджи Василий от град Ловеч, 1768 г.“

До образа на хаджи Василий са изписани и портретите на синовете му Недялко и Костадин. Традицията да се увековечават ктиторите заедно с образите на манастирските духовни водачи впоследствие се обогатяват с това до образите на дарителите да бъдат изобразявани и ликовете на техните съпруги. Защо хаджи Вълчо не се е изографисал с ликовете на „братята“ си Лаврентий и Паисий?

Михаил Ковачев, приносителят на приписката от Хилендарската кондика, също ни оставя свое становище за хаджи Вълчо. „Хаджи Вълчо от Банско е познат и щедър атонски ктитор от времето на ранното Възраждане. През 1757, т.е. през същата година, когато е бил записан със семейството си в Епархиалния поменик на Зографския манастир като ктитор и обновител на манастира, хаджи Вълчо е построил и зографисал със свои лични средства великолепния параклис „Св. Иван Рилски“ във високата каменна кула на Хилендарския манастир. На западната страна на параклиса е изписан неговият лик като ктитор. Облечен е в хубава градска носия, с тъмнокафява кожена антерия и кожен калпак. Застанал е в ктиторска поза, той държи в дясната си ръка миниатюрния макет на параклиса, за да го предаде на рилския пустинник, а на лявата си ръка като хаджия е закачил „божигробската“ броеница. Хаджи Вълчо е малко прегърбен. Очите му са слабо хлътнали, но са запазили своя блясък. Зографът се е постарал да го представи като енергичен човек, макар и вече възрастен. Аз посетих този рилски параклис в Хилендар заедно с проф. Васил Захариев и художника Николай Ростовцев, видях ктиторския портрет на хаджи Вълчо и го фотографирах. Хадживълчовата носия дава възможност да се добие представа за облеклото на селските и градските първенци от епохата на Възраждането.“

Ако в „открития“ и донесения по странен начин документ от Хилендарската кондика имаме всякакво основание да се съмняваме в неговото съществуване, то фотографията на хаджи Вълчо е автентична. Тя е правена и от други. Интересното е това, че и М. Ковачев открива, че хаджи Вълчо е „вече възрастен“. Въпреки това той го прави брат на Паисий и Лаврентий. Неговото доказателство е Епархиалният поменик на Зографския манастир (кондиката е от Хилендарския), който „свс своите данни свидетелствува и за това, че Самоковската епархия е била бедна покрайнина, смятала се е за известна църковна околия, а по-конкретно, че Банско, това малко пририлско селище (защо пририлско? – въпросът мой), е било възрожденско селище и културно-просветено огнище... Явно е, че някогашното „село“ Банско е държало първо място в Самоковската епархия с просветени ктитори, поклонници и дарители на атонските манастири Зограф и Хилендар. Банско е било заможен търговски център, което е имало значение за развитието на културата и просветата. Оттук биха могли да излязат и са излезли бележити български възрожденци и големи народни просветители, какъвто е бил и народният учител и пръв педагог Неофит Рилски. Преданието, което той ни завеща, че Паисий е роден в Банско, и което е най-правдоподобно сред другите (светогорското, доспейското, беловското и пр.), яко се подкрепя от последните изследователски проучвания на проф. Йордан Иванов, както и от разгледаната и клиширана тук страница на Епархиалния поменик на Зограф.

Записването на хаджи Вълчо и целия негов род, (но в рода липсват записани имената на Лаврентий и Паисий в Епархиалния поменик) М. Ковачев го нарича „знаменателно“ и „опорна точка като исторически извор, когато се поставя въпросът за родното място на Паисий Хилендарски“.

М. Ковачев не набляга на донесената от него приписка, от която „е видно“, че Лаврентий дарява бащината си къща в Банско и т.н., дори не споменава, че я е предоставил на Й. Иванов, а търси принадлежността на Банско към Самоковската епархия. Колкото и да вникваме в написаното от М. Ковачев, ще установим само, че хаджи Вълчо е от Банско; Банско е влизало в Самоковска епархия; Паисий е от Самоковска епархия, следователно хаджи Вълчо и Паисий са братя и... ето ти Паисий роден в Банско.

Неубедителността на доводите на М. Ковачев и Й. Иванов, че Банско е родното място на Паисий Хилендарски, кара мнозина паисиеведи да възразят и да посочат противоречивите аргументи на поддръжниците на банската теза. Най-синтезиран аргумент изказва акад. Ив. Снегаров. „Приписа се на Неофит Рилски твърдението, че Паисий бил от неговото родно село Банско (Разлог), но той не съобщава това никъде в своите съчинения и многобройни писма, нито споменава Паисиевата „История славянобългарска“, дори не я е имал в своята библиотека. Проф. Йорд. Иванов, дирейки писмени известия за Паисий Хилендарски, се опита да докаже въз основа на летописни бележки в „Кондиката“ на Хилендарския манастир, че Паисий бил родом от село (село град) Банско (в. „Зора“, год. XIX, бр. 5591, 15.II.1938 г., уводна статия „Родното място на отца Паисия се установява. Край на един продължителен спор“.) Като отхвърля преданията, които „изискват оживени прения“, както някога десет града спорели за родното място на Омир, той ни уверяваше, че „сега вече имаме доста писмени вести за Паисий“, едни от които събрал той при своето второ посещение в Атон, други получил от Цариград, трети му доставил йеромонах Герасим от Хилендар и йеромонах Мартиниан от Зограф и М. Ковачев. Йорд. Иванов обещава да обнародва по-обстойно събраните материали, но той не стори това до края на живота си (1947 г.). В неговия архив, пазен сега в Българската академия на науките, не се намери ръкопис с такова изследване за Паисий. В посочената си статия и в статията си „Родът на Отца Паисия“ (в. Зора, бр. 5596, София, 20.II.1938 г., стр. 12) той нахвърля една биографска скица за Паисий. Паисий имал брат Лаврентий и трети брат – хаджи Вълчо от с. Банско, който бил ктитор на Хилендарския манастир (изобразен е в манастирската църквичка „Св. Иван Рилски“).“

В цитирания по-горе труд на Иван Снегаров по-нататък се проследяват пътуванията на този хилендарски таксидиот, носещ името Паисий и стига до извода, че „Не може да се мисли, че проигумен Паисий Хилендарски, който през март и април 1761 г. пътувал за „немска земя“ по важна манастирска работа, не е отишъл направо в Сремски Карловци, а се е отбил в Пловдив да събере поклонници, и се е върнал оттам в Хилендар на 17 април същата година. Явно е, че йеромонах Паисий, който е дошъл от Пловдив в Хилендар на 17 април 1761 г., е бил друго лице, а не нашият историк Паисий Хилендарски. Друга несъобразеност: в бележка от 10 август 1761 г., в Хилендарската кондика се съобщава, че йеромонах Паисий дошъл с гости и поклонници от София, и според бележката от 11 декември 1761 г. йеромонах Паисий дошъл с поклонници от Златица. И тук е съмнително, че този таксидиот е бил историкът Паисий Хилендарски. Ако той се е движел така из България, след като се е върнал от Сремски Карловци (вероятно в края на юни в началото на юли 1761 г.), той не би могъл да „съвкупни“, както той съобщава, своето съчинение още в Хилендар, преди да се премести в Зограф, където е добавил някои намерени там известия и завършил своята „История славянобългарска“ през 1762 г.“

По същия начин като несигурни твърдения Ив. Снегаров подлага на съмнение и оборва твърдението на Паисий Светогорец, който преписва гръцки ръкопис; на „белобрадия старец Паисий“, с когото се е срещнал сръбският архимандрит Герасим Зелич през 1784 г., за да изкаже: „Мнението на Йорд. Иванов, че Паисий се е родил в Банско, ето вече повече от 20 години (написаното е през 1962г., бел. мой.), не е било подлагано на критичен избор, а се прокарва в учебници и статии. А има силни доводи против твърдението, че родното място на Паисий е Банско.“

Друг повод против банската теза за родно място на Паисий Ив. Снегаров търси в липсата на сериозни доказателства, че Банско принадлежало към диоцеза на Самоковска епархия. Най-сериозни доводи срещу твърдението, което се базира на т.н. „Епархиален паметник“, където ктиторът хаджи Вълчо от Банско е записан в отдела на Самоковска епархия, е това на акад. Ив. Снегаров. Големият наш

учен и познавач на черковната история – завършил е духовна семинария в Цариград, а по-късно и Киевската духовна академия, открива както „хронологическа несистемност в поменика“, така и географски грешки. Ето някои примери: „Така в отдел „Епархия Самоковская (фотокопие на В. Захариев) са вписани в първа графа Самоков, Дупница, 1802 Русчук, Тетевен; в трета и четвърта графа „Цръград 1811, 1802 от Русчук.“ В отдел „Епархия Адрианополска“ (фотокопие на В. Захариев) са означени „Епархия Самоков 1809 в лявата графа и „Полянинска епархия 1809“ в дясната графа...“

„Бележката на хаджи Вълчо има характер на преднамерено обозначение, за да се подчертае заслугата на поклонника Вълчо към Зографския манастир – нарича го ктитор, както е посочено в надписа от 1758 г. в църквата „Св. Богородица“ в Зографския манастир и в надписа от 1757 г. в параклиса „Св. Иван Рилски“ в Хилендарския манастир. В графата „Градѣ“ обикновено се съобщава само селището, а не името на дарителя, а тук отстъпва от тоя ред поради казаната цел.“¹

Може ли нещо да противоречи на тези убедителни аргументи. В тяхна защита е и трудът на руския архимандрит Леонид, издал своето „ОБЪЯСНЕНИЕ КЪ ОБЛАСТНОЙ КАРТЬ ТРЕХЪ АВТОКЕФАЛЬНЫХЪ СЛАВЯНСКИХЪ ЦЕРКВЕЙ НА БАЛКАНСКОМЪ ПОЛУОСТРОВЬ.“

В С. –Петербург, 1871 г.

Тези три автокефални – независими от юрисдикцията на патриарха църкви (епархии), са Търновската, Ипекската и Охридската. Обясненията, които дава архимандрит Леонид, се базират на източници от Цариградската патриаршия и не водят към никакво съмнение за границите както на епархиите, така и на митрополията. В щрихираните на картата граници, например на Ипекската патриаршия, където влиза и Самоковска епархия, явно личи, че южната граница е Рилският манастир. Неврокоп, Струмица и Мелник (записан Мелник), са отбелязани като духовни центрове. Банско не е изместило своето географско положение нито на „йота“ от сегашното си място и как произволно да бъде „извадено“ и „поставено“ в друга епархия, само и само, за да се е родил там Паисий Хилендарски!

Но дори и да има период от историята на Самоковска епархия, в която Разлог и Банско да са влизали в нейния обхват, то те са били крайни селища в обхвата на епархията, поради отдалечеността им от Самоков и това не можело да бъде най-отличителното, с което банскалии и разложани да се представят чрез Самоков. Нека си припомним примера на хаджи Вълчо от Банско.

Следващият аргумент на Ив. Снегаров е оспорването на братството на банскалията хаджи Вълчо с Паисий и Лаврентий. Аргументът му не е в невъзможната разлика в годините според портрета на хаджи Вълчо от 1757 г. и рождената година на Паисий – 1722 г., а в това, че „щом Лаврентий е завещал бащината си къща само от свое име, очевидно е, че той е бил единствен законен наследник на останената от баща му къща в Банско“. Търсенето на родова (в случая братска) връзка между банскалията хаджи Вълчо, Лаврентий, „дарил бащината си къща в Банско“, макар че достоверността на такава приписка, че съществува, вече е извън всякакво съмнение (за това стана дума по-напред) и Паисий, е вече несъстоятелна.

Но най-главният аргумент на Ив. Снегаров против Банско като родно място на Паисий е езикът на „История славянобългарска“. Авторът припомня, че сам Йорд. Иванов „посочи някои морфологични и други особености в Паисиевата история и въз основа на тези белези направи следния извод: „Тия и други подобни черти от говора на Паисия не говорят в полза на южните (разложки) и северните (ихтимански) краища на епархията. Зографският ръкопис – черновка... явно спазва най-вече говорни особености, присъщи на пририлските краища, отдето е бил Паисий.“

Сам Ив. Снегаров прави задълбочено изследване на езика на Паисиевата история, като посочва много примери от лексиката; морфологични особености (съществителни, местоимения, глаголи, причастия, наречия, съюзи), както и фонетични особености, от които е видно, че „Паисиевият език представлява пъстра смесица, прилича на сграда с различни стилове: основен (църковнославянски език),

¹ Ив. Снегаров, „Още по въпроса за родното място на Паисий Хилендарски“, БАН. Известия на Института за история.

изпъстрен своеобразно с русизми, сърбизми и български диалектизми, много от които не се предават в чистата им говорна форма, а изменени в представки и наставки под влияние на руските и сръбските книги, които Паисий, както сам казва (стр. 7), е прочел... Обаче следите от родния говор на Паисий са много повече, отколкото следите от другите говори. По тях може да заключим, че родния говор на Паисий не е бил този на с. Банско и изобщо на Разлог, а има повече сходство с дупнишко-самоковския говор или общо с говорите в северозападната част на бившата Самоковска епархия. Следователно, родното място на Паисий трябва да се търси в тази област.“

Нашата историческа наука отдавна е определила и оценила ролята, която е изиграла Паисиевата история за националното самосъзнание на народа ни. Днес Историята му не е източник за черпене на исторически сведения и справки, но тя е все още най – емоционалното историческо четиво. Не само историческите факти, до които „... много книги и премного прочетох и взисках за много време прилежно и възмогах никако обрести“, но и на емоционалната страна на своето съчинение изключително много е разчитал Паисий. От друга страна, историята му се явява сериозен източник на сведения за личния му живот и родното място. Колкото и обективен да е един автор, какъвто е Паисий, в Историята му се „промъкват“ факти и събития, а понякога и отделни думи (нямам предвид само задълбочено изследване на езика на Историята), които могат да са силен аргумент в защита на една теза. Какво ни съобщава Паисий?

„Сетне цар Крун(м) и Михаил завзели от гърците епархиите Софиска, Филибелиска, Самоковска, Щапска, Струмичка и Едрене и заселили по тия страни и епархии български народ. След това Йоан Калиман, син на стария цар Асен, взел от гърците Драмска, Серска, Мелничка и Солунска епархия, изгонел от там гръцкия народ и заселил българи.“ Две неща правят силно впечатление от написаното тук от Паисий. Първо, той споменава Самоковска епархия по времето на цар Крум. Нито един източник не е можел да му даде такава информация. Епархии по времето на цар Крум не съществуват поради това, че България все още не е била покръстена и Самоков като град и селище въобще не е съществувал. В онази част от Историята си, в която Паисий пише, „накратко колко знаменити били българските крале и царе“ и изтъква „С какво бил знаменит цар Крун? Понеже и той бил много славен и благополучен при войните, отнел от гърците град София, Самоков, Филибе, Щип, Струмица, Едрене и заселил по тая земя българско население. Паисий отново повтаря същата мисъл и отново споменава Самоков, без града да го е имало по това време. От любов към „родното си Банско“ ли е споменававал Самоков?

Назовавайки географски райони (земи), които е приобщиц владетелят Крум, Паисий е използвал съвременните нему названия – епархиите. Но той пише и за Струмичка и Мелнишка епархия. Можем ли да отречем, че това са райони около Струмица и Мелник? А къде Банско е по-близо – до Самоков или до Мелник?

Не потвърждава ли това тезата на акад. Иван Снегаров, който, разглеждайки промените, които са настъпвали в епархиите, в зависимост от икономическото израстване на едно или друго селище, констатира, че „От тоя исторически преглед не може да се направи решителен извод, че във времето на Паисий Разлог съставлял част от Самоковската епархия. Поради това Йорд. Иванов, разглеждайки въпроса за родното място на Паисий от историческо гледище, дойде до заключение, че то не може да се поставя в Банско, изобщо в Разлог. (История славянобългарская, увод, стр. XX, 1914г.) Обаче неговите сведения, които той е събрал, го накарали да се откаже от това мнение и да подкрепи преданието, че Паисий се е родил в Банско.“

В цитираното по-горе съчинение на М. Ковачев „Самоковската епархия през 1757г. (Към историята на гр. Банско) авторът пише, че „Като пояснение ще кажа, че поклонници и дарители от Самоковска епархия са записани в Епархиалния поменик на Зографския манастир от 96 до 101 лист включително. Така през 1757 г., което ще рече пет години преди още Паисий Хилендарски да завърши своята бележита история в Зографския манастир в първата колона на лист 97 бе записан като зографски ктитор и като православен християнин от Самоковска епархия ученолюбивият и просветен хаджи Вълчо, родом от село (село град) Банско. Непосредствено под имената на хаджи Вълчо е записан целият негов

многоброен род...“ В „делия негов многоброен род“ липсват, както беше казано, имената на Лаврентий и Паисий, а и самото записване е противоречие с твърдението на Й. Иванов, според „Български старини из Македония“, където в „Зографски поменик“ той пише: „Правилото обаче – на всяка отделна страница да се записват имената от една само област, не е могло да се спази навсякъде, защото последуещите записвачи са поместяли имената, гдето е останало празно място, без оглед към заглавието на страницата. Следователно, положителни са само сведенията на първите градове и села, писани като заглавия или които следват непосредствено след заглавията.“

Точно поради тази причина банскалията хаджи Вълчо се е записал и е допълнил, че е от Банско, за да се разграничи от Самоковска епархия. А и самият Й. Иванов изнася не имената на многобройните ктитори и техните близки, а имената на селищата по „области“. За Средец (област) той изброява: „г. София, с. Връбница, с. Драгалевци, с. Локорско, с. Желен, мон. Кремиковци, мон. Дивотински, мон. Драгалевци, с. Перник, с. Мещица, мон. Железнички, с. Корубляно, с. Челопечани, с. Кривена, с. Желява, с. Понор, мон. Рила, с. Дрен, г. Самоков, Палакария (покрайна), мадан Рила, с. Рила.“ Проследявайки по-нататък имената на селищата, от които са дошли поклонниците, авторът е записал: „Разлог: с. Магарево, с. Банско, мон. Св. Годор на Търлиз, г. Неврокоп, Белица.“

Чия версия да приемем? Изводите, които прави М. Ковачев, са нелогични, и неприемливи и предназначени. Но становището му потвърждава каква задача му е била поставена при отиването му в Света гора.

Съвременниците на Паисий, в най-широк смисъл на думата – често са отъждествявали думата епархия с нейния център. На подобни изводи ни довеждат писмата на самоковските първенци, писани по различни поводи до Цариградската патриаршия, както и до други места. Ще си послужим с примери от книгата на Хр. Семерджиев „Самоков и околностите му“, 1913 г. В една от приписките авторът разказва за изгонването на последния самоковски българин епископ. „Както виждаме – пише той, – подпадането на Самоковска епархия под гръцките владици е станало една година след подписването на ипекската патриаршия. Веднага не бил изпратен гръцки архиепископ в Самоков, а на 1772 г. Туй се установява от митрополитската кондика, заведена през 1860 г., стр. 2, където е отбелязано: „Означение за Филотея, що е бил самоковски митрополит, родом из Мидилия, първи път пратен владица на патриканата цариградска, в лето 1772, живел на епархията 47 години...“

От цитираното се вижда, че е „изпратен в Самоков... и е живял в епархията, т.е. в Самоков 47 години.

Заради прословутия гръцки митрополит Матей, когото самоковци са изгонили позорно, заради „лошавото негово поведение“, упълномощили техния съгражданин Димитър х. Иоану Смрикаров да напише писмо прошение от „страна на всички по-видни и знатни православни християни на самоковската епархия... понеже станаха известни злоупотребления и лошите дела на називаемия, за голема жалост на всички християни, жители на самоковската епархия, неин митрополит и сега още такъв...“ и пр. и пр. Макар че се пише от името на всички жители на епархията, искането е от самоковските първенци и жителите на Самоков и недвусмислено се разбира, че в Самоков се визира епархията.

Борбата против Дели Матей е водена единствено от самоковци, защото те са били преките потърпевши от деянията на митрополита. Едва ли жителите на кое и да е било селище, влизащо в диоцеза на Самоков, се е вълнувало от това кой е митрополит повече от самите самоковци. Така че отъждествяването на митрополитското селище със самата епархия не е било нищо необикновено.

Съобщението на Паисий, че е дошъл от Самоковска епархия, само потвърждава тезата, че е роден тук.

Самоковската епархия е „издигната в култ“, сравнена с останалите епархии от времето на Възраждането, заради Паисий и чрез Паисий. Иначе тя с какво се е отличавала от останалите? При това по-силно и по-трайно в съзнанието на хората по време на робството се е вътпявала административната

принадлежност на едно селище – казата, вилаета, санджака. Или другото – неговата географска особеност.

Ето например как се е представил Стойко Владиславов, бъдещият Софроний Врачански, и то в Света гора, пред мъхитарския вартaped (архимандрит) Микаел Себастици (в посоченото по-горе писмо): „Тук заварих млад и доста любознателен български свещеник. Лаврентий ме представи на младия духовник, който се казваше Стойко Владисла от село Котла, което е в Румелия и високо в планината Балкан...“ Ето така се е представил Стойко Владиславов. Ако той се е представил от Сливенска епархия, Себастици е щял да запомни Сливен и да спомене, че младият свещеник е оттам. Тази описателност на родното място Стойко Владиславов я е направил заради чужденеца.

В историята на Паисий има още моменти, които недвусмислено говорят, че той добре е познавал легендите и преданията, които са битували, а и днес са живи в Самоков и с. Доспей. Това е легендата за цар Шишман. Ето какво пише в историята си Паисий : „И седем години стоял цар Шишман в Средец и покрай Искър. Имал манастир Урвич със силна крепост, наоколо го ограждала вода. Така с малко войска и търновските велможе преживели тук и се крили от турците. Когато турците превзели от крал Вукашин охридската земя и го поробили и надвили, и тук окончателно заробили и погубили цар Шишмана и войската, и търновските и българските велможи. Затова и досега в тия места се намират на много места съкровища; хората през ония времена криели и закопавали поради страх от турците, после загинали и тяхното имане останало в земята.“

Такова познаване на местности и имена, които не са почерпани нито от Мавро Орбини и Цезар Бароний, нито от оскъдните исторически материали в Светогорските манастири, откъдето Паисий е черпел сведения за Историята си, недвусмислено говорят, че той добре е познавал легендите и преданията на своя роден край. Легендата за цар Шишман е била много добре позната и на друг виден самоковец – Константин Фотинов (1790-1858), който в своето „Общо землеописание вкратце за сичката земя“, наред със социално-икономическото описание на Самоков, не пропуска да спомене и преданието за цар Шишман, смятайки го за отличителен български белег. „Къ западъ от Белоивовската църква, през Искаръ въ полето, са Царевите кладенци. Въ тия страни, по некоимъ повествователомъ царъ болгарский И. Шишманъ, во бранехъ сражающъ ся, убиен бистъ отъ сопотивниковъ.“

Не по-различно се е запазило това предание и след Освобождението, когато бива записано от фолклористи, учители и обикновени любители на народното творчество. Кузман Шапкарев е записал по разказано от самоковеца Михаил Даргов „Царското съкровище в „Кара гьол“ при Самоков: „На насрещната могила от цар Шишмановия гроб има един гльбог вир от около сто и педесе до двеста метра обиколка под турското название „Кара гьол“ – църно езеро. Предание, запазено у народа, казва, че поражените вече тога български войски след погиването на царя си, като изгубили всякоя надежда, събрали царските драгоценности, короната, скиптъра, оръжията и все що е било драгоценно, та ги хвърлили в този вир.“

Ето я легендата, разказана също непосредствено след Освобождението и от деветдесет и шест годишния тогава дядо Лазо Кръстев, внук на поп Алексо, от с. Доспей: „Ех маре, синко, ке се пази, та какво неке сега се поизоборави, напред стари често приказува за това, за онова. Баща ми поп, па и деда ми поп, сума време живеели и язе веке накльцах деведесеттех и шест години, та какво неке да пазят. Ним приказували стари, па они нам, ама се запазил ли съм я? Цареви кладенци, Цареви кладенци го викат, том царо ни е утепан – цар Йован Шишман. Не иди далек, синко, и турците сами знаея това, ама не износеше им да казуват. Па и ние на смеехме да шукнеме нещо за това пред турците...“

Тази легенда, крепила народната памет, Паисий я е чул на младини, тя е живяла в него през седемнайсетгодишното му пребиваване в Светогорските манастири, за да я преразкаже после в историята си. Трябва ли да се постави въпросът: Има ли такава легенда в Банско?

ОБОБЩЕНИЕ С ВЪПРОСИ

Някои от въпросите, които по-надолу ще поставя, ще бъдат повторени от изложеното по-преди, но те са неизбежни за онези, които все още поддържат тезата, че Банско е родното място на Паисий Хилендарски.

Кой избира кога и къде да се роди, може ли човек да избере родителите си и родното си място? И има ли някой правото да сменя родното му място, макар и в името на една общонационална идея, та дори и тя да бъде България да не граничи със собствения си народ!

Най-старото и единствено предание до 1912 г., в което се говори за родното място на Паисий Хилендарски, е това в самоковското село Доспей. Всички останали предания от различни селища, някои от които дори не са попадали в Самоковска епархия, са измислени десетилетия по-късно.

Паисий е забравен още приживе и е останал непознат за съвременниците си, защото целият му съзнателен живот е преминал в манастир, а и в ония времена е нямало как да стане „популярен“, за него са знаели само неговите близки и роднини.

Самият той не е скрил откъде идва, тоест къде се е родил, като пише в историята си, че е от Самоковска епархия. Кой човек би посочил за родно място цялата територия на една епархия, област или район!

Основателят на Самоковската иконописна школа Христо Димитров, роден в с. Доспей, е разказвал на синовете си Димитър и Захарий Зограф, че Паисий е негов вуйчо. Този спомен на потомците на Зографската фамилия е стигнал до наши дни.

Къде намирате съмнение, привърженици на банската теза, в думите на никому неизвестната потомка на Зографите Надежда Гидикова: „Но, не може да си представя, някой да ми каже, че дядо ми Захари – син на Димитър Христович Доспевски Зограф, не ми е дядо? Дядо ми Захари, да казва, че дядо му Христо Димитров от с. Доспей, не е сестрин син но отец Паисий Хилендарски. И може ли Димитър, син му, да не знае какво е говорил на сина си Захарий?“

Какво е това съвпадение между написаното от Паисий, че е от Самоковската епархия, и Зографското предание?

Още преди Освобождението именити възрожденци и учени като Константин Иречек, Васил Друмев, Марин Дринов, както и потомците на Константин Фотинов, пишат и разказват, че Паисий е от „Самоков“, „от вашето място“, „от Самоковско“ и пр. Кое ви дава основание да се съмнявате?

Защо Паисий, след като пише в историята си за наличието на „Софийска, Филибелиска, Самоковска, Щипска, Струмишка,...“ и „Драмска, Серска, Мелнишка и Солунска епархии“, Банско е „преместено“ в Самоковска епархия? Няма ли от изброените селища някое по-близо до... Банско?

Как да си обясним различния начин на представяне между Паисий Хилендарски и приписвания му за брат хаджи Вълчо от Банско. Паисий пише, че е от Самоковската епархия, а хаджи Вълчо изрично подчертава, че е от Банско, когато се е явил като ктитор и на Зограф и на Хилендар? При това нито Паисий отбелязва, че хаджи Вълчо му е брат, както отбелязва за Лаврентий, нито пък хаджи Вълчо дори не „намеква“, че има братя монаси в Света гора?

Защо в историята си Паисий пише за Самоков и Самоковска епархия и то за времето на цар Крум (Крун), когато градът и епархията не са съществували, а не споменава Банско? Какво е тази „привързаност“ към Самоков и тази „незаинтересованост“ към Банско?

Защо в историята си Паисий споменава местността Урвич (така се нарича източният скалист склон на връх „Цар Иван Шишман“ над с. Доспей) и разказва легендата за цар Иван Шишман, която битува в Самоков и в селото, а никъде не е споменал нещо, което да е свързано с Банско.

Защо няма препис на „История славянобългарска“ в Банско по времето, когато е бил жив Паисий (Банският препис е направен след Освобождението), а сам Паисий е отишъл в с. Доспей и местният свещеник поп Алексо е преписал „История славянобългарска“ в присъствието на автора.

Защо банскалията Неофит Рилски, един от най-близките по време с Паисий, доживял Освобождението, не е притежавал „История славянобългарска“ и никъде нищо не е отбелязал в своите писания за родното място на Паисий. Неофит Рилски не е взел отношение по написаното от Васил Друмев и Марин Дринов, когато в „Дунавска зора“ през 1871 г., пишейки за Паисий казват, че е от Самоков. Ако Паисий е бил негов съсед, той по оценката на К. Иречек е „патриарх на българските писатели и педагози“, нима е нямало да възрази? А и самият К. Иречек отбелязва в „Историята на българите“, че „Паисий е роден в околностите на Самоков“.

През 1912 г. по повод 150-годишнината от написването на „История славянобългарска“ става първото национално честване на Паисий Хилендарски. Центърът е Самоков и е под прякото ръководство и участие на първите кметове на града – Иван Доспевски и Христо Зографски, чийто дядо, основоположникът на Самоковската иконописна школа Христо Димитров е оставил спомен в своите синове и внуци, че е племенник на Паисий Хилендарски.

В честването вземат участие министри и учени и никой не изказва дори съмнение, че основоположникът на Българското възрождение е роден на друго място. Защо още тогава не е възразено пред обществеността, че в Банско или в появилите си по-късно селища с „предания“ е роден Паисий Хилендарски?

Защо в потомците на баба Фота (нейн внук е основоположникът на българската журналистика и периодичния печат Константин Фотинов) също е запазен спомен за лична среща на Паисий със създателката на девическия манастир в Самоков, че Паисий е роден в с. Доспей?

Как да си обясним, че историкът от Самоков Христо Семерджиев – учител и високопоставена личност, по баща банскалия, защитава тезата, че родното място на Паисий Хилендарски е с. Доспей, и „през ум не му минава“ да смени родното място на Паисий с Банско?

До публикуването на „приписката“, „донесена“ от Света Гора, Йордан Иванов, базирайки се на езика на „История славянобългарска“, без да е посещавал Самоков и пряко да е чувал преданието, че „Паисий е роден в околностите на Самоков“, сам посочва, че „в езика се забелязваха повече особености от говора на пририлските краища, отдето е бил роден Паисий, отколкото в кой да било друг препис“. Трябва ли да се напомня, че „пририлските краища“ и „припиринските краища“ не са едно и също нещо!

Едва ли като учен Йордан Иванов е бил „подведен“ от М. Ковачев, който „донесъл“ приписката от Хилендарската кондика. Там сам Йордан Иванов е имал възможността многократно да прелиства кондиката и да работи над нея – това показва епохалният му труд „Български старини от Македония“. Както беше посочено по-преди, след публикуването на приписката видният наш учен не я е запазил. Нима не е знаел каква стойност има тя, та след публикуването ѝ я е унищожил.

Веднага след публикуването на „приписката“ защо никой не е потърсил ръководителя на групата, отишла с научна цел в Атон. Проф. В. Захариев, който в поверителния си доклад до министъра на просвещението, недвусмислено подчертава, че най-същественото, което е направил М. Ковачев, е, „че е откраднал старопечатна книга“ от някой от Светогорските манастири, иззета му от гръцките митничари на границата.

Нали езикът, на който е написано едно произведение, е най-отличителният негов белег. Трудно ли е да установим, че Елин Пелин например, е роден в Шопско, че Николай Хайтов е роден в Родопския край... Примери могат да бъдат дадени с всеки писател. А за Паисий? Какви са тези „съвпадения“ между диалектните думи на Зографската чернова на „История славянобългарска“ с подобните им в говора на с. Доспей!

Когато през 1906 г. Й. Иванов открива в Зографския манастир онова, „което се мислеше за загинало“, т.е. оригиналът на Паисиевата история, той стига до заключението, че „ръкописът, с някои заличавания, отправки и отпрашания ме подсещаше не за прост препис на готов текст, а за работа на

съставител, и, най-сетне, в езика се забелязваха повече особености от говора на пририлските краища, откъдето е бил роден Паисий, отколкото в кой и да било друг препис.²

Това свое становище за „повечето особености от говора на пририлските краища“ Й. Иванов ще го поддържа до поддържа до 1938 г., когато по неизвестни подбуди, (а може би известни – чисто политически) – ще промени мнението си и ще посочи Банско за родно място на бащата на българската история.

Днес на съвременните криминолози им е нужен дори само един отпечатък, за да стигнат до „извършителя на деянието“. Какво е нужно на днешните историци, езиковеди, паисиеведи след 250 години от написването на „История славянобългарска“ и 290 години от рождението на автора – при толкова много „отпечатъци“, които ни е оставил Паисий Хилендарски – да стигнат до истината къде е неговото родно място.

За някои – това нямало значение. Важното е, че го е имало Паисий.

За други – „Искрени или фалшиви патриоти се подпретнаха да доказват, че то е Банско! Е, та?.. Намериха и доказателства за неговия банскалийски род, защото жив човек не поклъва от нищото... Тъкмо с това авансово се опредметиха нашите по-късни претенции за Македония и това ни дойде добре дошло... Доказано или недоказано, то е едната страна на въпроса, а другата? Защо отнехте гения на България, за да го свържем само с едно къоше на страната, та нека то да бъде Банско? Защо, видите ли, „И ний сме дали нещо на света...“ Малко ли са банскалии, излишества от други притежания, та възмечтахте да си присвоите и Светогорския монах?

Той е „от цървулите до монашеската си капа от България и принадлежи на нацията, а не на едно определено родно място – поне за това трябваше да ви стигне акълът“ („До видело“, Илия Бешков).

Ти, който ще прочетеш тези мисли на големия български художник, можеш ли да прибавиш още нещо?

Аз не мога.

Не...

Ще завърша с думите на Паисий: „О, неразумни и юроде!“

² Й. Иванов, „Български старини из Македония“ с. 623 – 624.